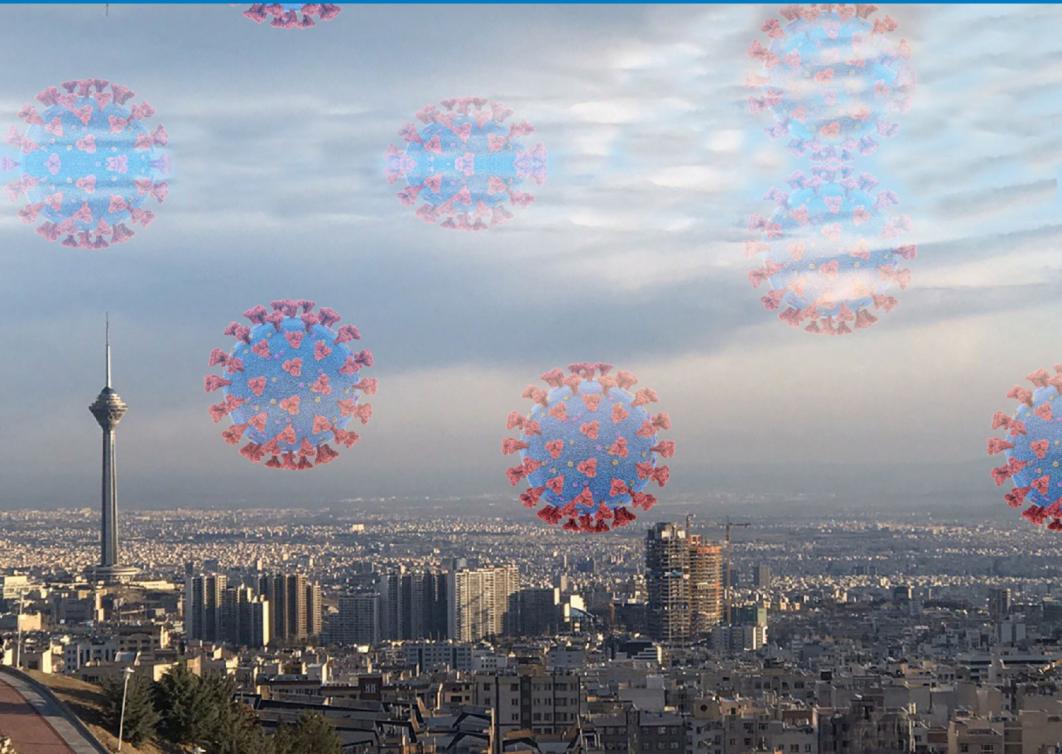
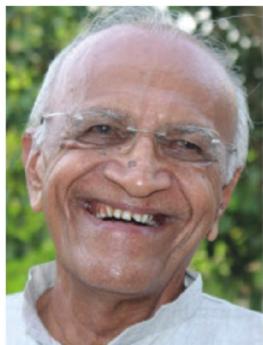

નૈતિક

વર્ષ : 23 * અંક : 8 * મે 2021 * ક્રિ. ₹ 15

પ્રદૂષણાની ભાવિ મહામારી : કેટલા સુસજ્જ ?

‘વિનોદ ભક્ત : વિશેષ સ્મરક્ષો’
વિશે શ્રી રત્નલાલ બોરીસાગર

‘કોરોના અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય’
વિશે શ્રી હિના સક્સેના

‘શ્રી અરવિન્દનું મહાકાવ્ય : સાવિત્રી’
વિશે શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલ

‘તાજેતરમાં થયેલાં અણાપેદના
સંશોધનની દિશામાં’
વિશે શ્રી થોમસ પરમાર

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ વતી મુદ્રક, પ્રકાશક અને તંત્રી : કુમારપાણ દેસાઈ, સંપાદક : પ્રીતિ શાહ
પ્રકાશનસ્થળ : ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ, ૫૧/૨, રમેશપાર્કની બાજુઆં, બંધુસમાજ સોસાયટી સાથે,
ઉસ્માનપુરા, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૧૩. ફોન : ૨૭૫૫ ૧૭૦૩, મુદ્રણસ્થળ : અજય ઓફસેટ,
સી.૧૨, બંસોધર મિલ કમ્પાઉન્ડ, બારડોલપુરા, દરિયાપુર, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૪

email : vishvakoshad1@gmail.com ◆ www.vishwakosh.org

છૂટક કિંમત : ₹ ૧૫/-, વાર્ષિક લવાજમ ₹ ૧૫૦/-, ગ્રાણ વર્ષનું લવાજમ ₹ ૪૫૦/-

લવાજમ : ‘ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ’ના નામે ડ્રાફ્ટ અથવા મ. આ.થી જ મોકલવું.

વિશ્વાસ સહયોગ : શ્રી સી. કે. મહેતા (દીપક નાઇટ્રેઇટ)

[અર્દી પ્રગત થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લોખની છે.]

લોકશક્તિને પડકાર

પ્ર-ગતિ-શીલ મનુષ્યજીતિના અસ્તિત્વ પર કુઠારાધાત કરે તેવી પરિસ્થિતિઓનું નિર્માણ થઈ રહ્યું છે. કોરોના વાઈરસની મહામારીએ દુનિયાના કેટલાય દેશોને આર્થિક, સામાજિક અને રાજકીય રીતે ઓછે-વર્તે અંશે ભરખી લીધા છે. હવે એનો વિકરાળ પંજો ભારત પર અને ગુજરાતનાં મહાનગરો તથા ગ્રામવિસ્તારો સુધી ફેલાઈ ગયો છે. કોરોનાની પહેલી લહેર સફળતાપૂર્વક પાર કરનાર પ્રજા બેદરકાર બની ગઈ અને રાજકારણીઓ બેપરવા બની ગયા. પ્રજા માટે માસ્ક અને સોશિયલ ડિસ્ટન્સનો એક નિયમ અને નેતાઓ માટે કોઈ કાયદો જ નહીં ! નિયમને નેવે મૂકીને ધાર્મિક અને સામાજિક 'મેળા'ઓ થવા લાગ્યા. આને પરિણામે કોરોનાને મોકણું મેદાન મળ્યું. આજે માત્ર અર્થતંત્રને જ નહીં, બલ્કે માનવજીવનની પ્રત્યેક બાજુને આ મહામારી રગદોળી રહી છે.

આવી જ એક બીજી મહામારી આવી રહી છે અને તે છે કલાઈમેટ ચેન્જની. જેમ કોરોના મહામારીથી બચવા માટે વ્યક્તિએ પોતાની જીવનશૈલીમાં ધરમૂળથી પરિવર્તન કર્યું અને સરકારી લોકડાઉન ઉપરાંત સ્વયંભૂ લોકડાઉન સામે ચાલીને સ્વીકાર્યું, એ જ રીતે હવે પછી આવનારા પ્રદૂષણના પેન્ડિકથી બચવા માટે માનવજીવને એની જીવનશૈલીમાં સમૂહી કાંતિ કરવી પડશે. આજે ધનિકો મુસ્તાક થઈને જે સુખ-સુવિધાઓમાં મહાલે છે તેનો સ્વયં ત્યાગ કરવાની વેળા આવી ચૂકી છે. જેમ કોરોના મહામારીએ અમીરથી માંડીને ગરીબ સહૃદ કોઈ પર પોતાનો દુષ્પભાવ પાડ્યો અને સહૃદે એમની જીવનની રીત અને ભાત બંને બદલવા મજબૂર કર્યા, એ જ રીતે આ પ્રદૂષણી અત્યારની અને આવનારી પરિસ્થિતિમાં માનવીએ મજબૂર બનીને પોતાની જીવનપદ્ધતિમાં, ગમે કે ન ગમે તોપણ અગાઉ અકલ્યનીય હતું તેવું પ્રચંડ પરિવર્તન સાધવું પડશે.

આજે જે પ્રકારે જગતમાં પ્રદૂષણ છે, એને ઈ. સ. ૨૦૩૦ સુધીમાં અધ્યું અને ઈ. સ. ૨૦૫૦ સુધીમાં શૂન્ય પર લાવવું પડશે. કલ્યાન કરો કે માનવીને આ પ્રદૂષણથી બચવા માટે કેવી પરિસ્થિતિનો સામનો કરવાનો આવશે અને આવે સમયે વૈજ્ઞાનિક સંશોધનોની શી હાવત થશે ? જેમ કોવિડ-૧૯ની વેક્સિનની શોધને માટે દુનિયાના કેટલાય દેશોએ પોતાના વૈજ્ઞાનિક સંશોધનો માટે સંઘળી આર્થિક શક્તિ અને સંસાધનો કામે લગાડ્યાં અને હજુ નવી લહેરના નવા વાઈરસના પ્રતિકાર માટે સંશોધનો થઈ રહ્યાં છે, પરિણામે હવે એવી પણ શક્યતા રહે કે માનવજીત જુદા જુદા પ્રકારની કુદરતી આપત્તિઓથી ઘરાયેલી રહે અને એમાંથી ઉગારવા માટે વિજ્ઞાનીઓએ નવાં નવાં સંશોધનો કરવાં પડે. સમય જતાં માનવજીતિનાં બીજાં સંશોધનો માટે વપરાતાં નાણાંની ઉપલબ્ધ પર આની ગંભીર અસર થશે.

આજે પર્યાવરણને કાજે કોઈક અવાજ ઉઠાવે છે, પરંતુ એકાદ વ્યક્તિનાં અવાજ,

ચિંતા કે વિરોધ પર્યાવરણ અંગે લોકજાગૃતિ કે સત્તાજાગૃતિ સર્જ શકશે નહીં. આને માટે તો જરૂર છે લોકશક્તિ જગાડવાની.

૧૯૭૧માં ભારતમાં સ્વદેશાગમન કર્યા પછીની ૧૯૪૭ સુધીની મહાત્મા ગાંધીજીની પ્રવૃત્તિ જુઓ. અંગેજ સરકાર સામેની આજાદી માટે સતત હજારો લોકોનો સાથ મેળવીને આગળ વધતા રહ્યા. એક અર્થમાં કહીએ તો એમણે પ્રજાની રાજકીય અને આધ્યાત્મિક લોકશક્તિ જાગૃત કરી, પરંતુ આવી વ્યક્તિ સૈકાઓમાં કવચિત્ જ માનવજીતને મળતી હોય છે, જે પોતાની જીતને હોમીને જનતાને જાગૃત કરતી હોય છે. પ્રજાના નિશ્ચિત માનસિક ઢાંચામાં પરિવર્તન લાવતી હોય છે અને એના જીવન-વિચારનું દાખિબિંદુ પરિવર્તિત કરી દેતી હોય છે. આને માટે એક બાજુ સંઘર્ષ અને બીજી બાજુ નવરચના- બંને સાથે ચાલવાં જોઈએ. આજનો કલાઈમેટ યેન્જનો સવાલ એ માનવજીતને માટે સંઘર્ષ અને પરિવર્તનનો — એમ બંને પ્રકારનો પડકાર બની રહ્યો છે.

ગ્રોબલ વોર્મિંગને કારણે આપણે જાણીએ છીએ કે ગ્રોશિયર્સ પીગળે છે અને કહે છે કે એ ગ્રોશિયર પીગળતાં એમાંથી બરફમાંથી દટાયેલાં નીકળનારા પ્રાણીઓમાંનો વાઈરસ આવતીકાલને પ્રભાવિત કરશે. એક સમયે ૨૧મી સદીનાં કેટલાંય હસીન સપનાં આપણે જોયાં હતાં, એ તો આજે લગભગ ખાખ થઈ ગયાં, પરંતુ બાવીસમી સદીમાં તો એવું પણ બનશે કે આજે જે મુંબઈ શહેર કોરોનાની લપેટમાં ક્યાંક ગુંગળાઈ રહ્યું છે અને ક્યાંક એને ગળે મોતનો ટૂંપો દેવાય છે, એ મુંબઈ શહેરનું સાગરસમાંથિ પામતાં કોઈ અસ્થિત્વ જ નહીં હોય ! જગત ગણ ડિગ્રી વધુ ગરમ થશે અને ત્યારે દરિયાનાં પાણી મુંબઈ કે નેધરલેન્ડ પર એવાં ફરી વળશે કે કલ્પના પણ નહીં આવે કે અહીં કોઈ એક નગર કે એક દેશ હતો.

અનુક્રમ

લોકશક્તિને પડકાર	૩	કુમારપાળ દેસાઈ
અવિસ્મરણીય પેટ્રાની સ્મરણીય છોકરી	૬	ભારતી રાણે
તમે ગાયાં આકાશ ભરી પ્રીતે !	૮	ભૂષણ ઓઝા
ભારત અને બદલાતાં		
અંતરરાષ્ટ્રીય સમીકરણો	૧૨	પ્રવીણ ક. લહેરી
અંતિમ શાસ સુધી સરજ	૧૬	રાજેન્દ્ર પટેલ
શિવાજુરાવ રામોજુરાવ ગાયકવાડ	૧૭	અમૃત ગંગર
શતાવધાની સરકારી કર્મચારી	૨૧	રતિલાલ બોરીસાગર
સ્થાયી શાંતિની ખોજ	૨૪	રક્ષા મ. વ્યાસ
ચપટી મીઠું, કેટલું મહત્વનું !	૨૭	ચિંતન ભંડ
મુનશીની સામાજિક નવલકથાઓ	૩૦	યશવંત મહેતા
અશો અગિયારીને આંગણે	૩૨	સુધા ભંડ
વિશ્વકોશવૃત્ત	૩૪	—

આ ધરતી પર અત્યાચાર કરવામાં માનવીએ પાછા વળીને જોયું નથી. અહીં પ્રાણીઓ પોતાની રીતે જીવન ગાળે છે. પંખીઓ નિરાંતે કલરવ કરે છે. એ પશુ-પક્ષીઓ સાથે પ્રકૃતિ પણ હળીભળી જાય છે, પણ માનવી એવો છે કે જેને પ્રકૃતિ સાથે સંવાદી જીવન ગાળવું પસંદ નથી. પોતાના આનંદ કે ભોજનને માટે એ પ્રાણીહત્યા કરતાં અચકાતો નથી. પ્રકૃતિ પ્રયે તો જાણે આડવેર હોય તેમ જંગલ કે જાડ જ્યાં જોયાં નથી, ત્યાં એને વાઢી નાખે છે. વૃક્ષોથી હર્યાભર્યા વનને ઉજજડ રણ બનાવવાની એની પ્રવૃત્તિને કારણે આજે કેવી ભયાવહ પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ છે ! પ્રાણીઓ બેવતન થતાં નવા રોગોનું સંકમણ થવા લાગ્યું છે. પીડિતા પ્રકૃતિ આપત્તિઓનું વારંવાર તાંડવનૃત્ય કરે છે. ‘જેને તમે મારો છો, જેને તમે પીડો છો, જેને તમે ત્રાસ આપો છો, તેને તમે મારતા નથી, તેને તમે પીડા આપતા નથી, એને તમે ત્રાસ આપતા નથી; પરંતુ તમે તમારી જાતને મારો છો, તમારી જાતને પીડો છો અને સ્વયં તમારી જાતને ત્રાસ આપો છો.’ એ ભગવાન મહાવીરનો વિચાર પ્રાણી, પ્રકૃતિ, ધરતી, જળ, જમીન અને જંગલની બાબતમાં આજે કેટલો બધો યથાર્થ લાગે છે ! આ ધરતી પર આવેલી માટી, પાણી કે જંગલ પર માનવીએ એવો આતંક વરસાબ્યો છે કે હવે એ ધરતી માનવજાત સામે પોતાની આગવી રીતે બદલો લેશે અને આપણી ભવિષ્યની પેઢીએ તેનું ઘણું મોઢું વળતર ચૂકવવું પડશે. પોતાની જુવાની જાળવવા માટે પુત્રને વૃદ્ધત્વ આપીને યુવાન બનનાર યથાતિ જેવું વર્તન આજે જોવા મળે છે.

આ માટી સાથે તરત જ કબીરનું સ્મરણ થાય. વતનની માટીનો કેટલો મહિમા છે. એ માટી સાથે જ માણસ અંતિમ વેળાએ મળી જવા ઈચ્છતો હોય છે, પરંતુ આ બધું તો ઠીક. હવે પરિસ્થિતિ એવી આવી છે કે માનવીએ માટીનું અવિરત ચીરહરણ કર્યું છે. એ માટીની મજબૂતાઈને નષ્ટ-બષ્ટ કરી નાખી છે અને આજે એ ફળદૂપ જમીન (ઉજજડ—વેરાન બની ગઈ છે. (કમશઃ)

— કુમારપાળ દેસાઈ

વાચકમિત્રોને

ઇલ્લાં બાવીસ વર્ષથી ‘વિશ્વવિહાર’ આપને મળે છે. આપને તે રુચ્યું હોય અને ઉપયોગી લાગ્યું હોય તો તેનું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૫૦નું મ. ઓ. ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ, રમેશપાર્કની બાજુમાં, ઉસ્માનપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૩ — એ સરનામે મોકલશો. ત્રાસ વર્ષનું લવાજમ (૪૫૦ રૂ.) પણ એકસાથે ભરી શકાશે. ડ્રાફ્ટ કે ચેક ગુજરાત વિશ્વકોશ ડ્રોસ્ટના નામનો મોકલવો.

ઈ-લવાજમની વિગત

A/c. Name : Gujarat Vishvakosh Trust, A/c. No. : 09330100008481

Bank Name : Bank Of Baroda, Usmanpura Branch

IFS Code : BARB0USMANP (5th Caractor is Zero)

ઈ-લવાજમ ભર્યા પછી સંસ્થાને ઈ-મેઈલ (vishvakoshad1@gmail.com), વોટસ એપ (9898042699) તથા પત્ર દ્વારા જાણ કરવી.

અવિસ્મરણીય પેટ્રાની સ્મરણીય છોકરી

જોઈનમાં તે દિવસે પેટ્રા નામની પ્રાચીન નગરીમાં રૂળપાટ કર્યા પછી અમે થાક્યાં હતાં. થાક ઉતારવા તલાલ અમને ગુફા જેવી જગ્યાએ ચા પીવા લઈ ગયો. એ કહેતો હતો : ‘હજરો વર્ષ પહેલાં સ્થાપત્યવિદ્યામાં પારંગત એવા નેબેટિયનો પાણીની શોધમાં રખડતા અહીના રણપ્રદેશમાં આવી પહોંચ્યા હશે ત્યારે ડેડ-સી અને રેડ-સી વચ્ચેની વિરાટ ખીજા - વાદી અરભામાં આ પર્વતીય ઢોળાવો ઉપર એમની નજર ઠરી હશે, પછી પર્વતોની વચ્ચે ગુફાઓ કોતરીને તેમણે આખેઆખું નગર વસાવ્યું હશે. અહીંનું બધું જ - ઝૂપડાં હોય કે મહેલો, દફનસ્થાનો હોય કે પ્રેક્ષાગૃહ, સઘણું પથ્થરોમાં કોરાયેલું છે. પેટ્રાનું નગર તરીકેનું અસ્તિત્વ ઈ. સ. પૂર્વે ઉંડર આસપાસથી સ્વીકારાયું, પણ એ પહેલાં અગણિત વરસોથી નેબેટિયનો અહીં વસતા હતા. એશિયન દેશોમાંથી મરીમસાલા તથા રેશમને લઈ આવતા કાફલાઓનો સિલકરૂટ તથા સ્પાઈસરૂટ અહીંથી પસાર થવા લાગ્યો, ત્યારે તેમને સંપત્તિ મળવા લાગ્યી, સાથે સાથે એની રક્ષા કરવાની કપરી જવાબદારી પણ આવી મળી. આ કારણથી નેબેટિયનોએ પોતાના પવિત્ર નગર પેટ્રાને ગુપ્ત જ રાયું.’ આજે પણ પાંચસો-છસો ફૂટ ઊંચી કરાડો વચ્ચે પસાર થઈ, પહાડી વચ્ચે છુપાયેલા આ નગર તરફ લઈ જતા સાવ સાંકડા રસ્તાને છોઈને આશ્રમ થાય કે, સહજ્ઞાબદીઓ પહેલાં નેબેટિયનોએ આખેઆખો પર્વત કોતરીને ત્રણોક માઈલ લાંબો આ રસ્તો શી રીતે બનાવ્યો હશે !

તલાલને આર્કિયોલોજી તથા ઈતિહાસનું બહોંણું જ્ઞાન હતું. જોઈનની રાજ્યવ્યવસ્થા, લોકજીવન, રીતરિવાજો, સંસ્કૃતિ, ત્યાંના લોકોનો ઈસ્લામ ધર્મ પ્રત્યેનો અભિગમ, ત્યાંની શિક્ષણવ્યવસ્થા, લગ્નસંસ્થા વગેરે અનેક વિષયો પર તે રોજ વાતો કરતો. પેટ્રાના એકેએક પથ્થર પરની સંજ્ઞાઓ તે ઉકેલી શકતો હતો. વળી આ સ્થાન વિશે વિવિધ દેશોના નિષ્ણાતોના મતમતાંતર વિશે પણ તે જાણતો હતો અને તેમાંથી ક્યો મત સાચો હોઈ શકે અથવા બધા જ મતોનું ખંડન કરીને ખરેખર હકીકત શું હોઈ શકે, તેનો પોતીકો વિચાર તે કારણો સહિત સાબિત કરી શકતો. કહેતો હતો કે, તે આ વિષય ઉપર અંગ્રેજમાં એક પુસ્તક લખી રહ્યો છે. તલાલે કહેલી હકીકતો રસપ્રદ હતી. એણે જણાવ્યું કે, ગુફાઓના આકાર તથા તેમના પરની સંજ્ઞાઓ પરથી કહી શકાય કે, કેટલીક ગુફાઓ ગ્રીક, મેસોપોટેમિયન, ઈજિપ્ષિયન, સીરિયન કે ઐસ્સિરિયન અનુબંધ દર્શાવતી હતી. ‘જુઓ આ ગુફા પર સર્પનું નિશાન છે અને પેલી ઉપર ગરુડપંખીનું. બાકીની ગુફાઓ કરતાં જુદી એવી આ બંને ગુફાઓ આખાય પેટ્રામાં એક-એક જ છે. એ ચિહ્નનો ઈજિપ્તનાં છે. જુઓ પેલી ગુફાનું નામ જીની બ્લોક્સ છે. આ મેદાનમાં ફૂકાતા શિયાળું પવન ગુફાઓમાં ધૂમરાઈને ભૂતિયા અવાજો સર્જે છે, એટલે આ ગુફાઓ જીન એટલે કે ભૂતની ગુફાઓ તરીકે ઓળખાય છે. પેલો દેખાય તે પર્શિયન

ટાવર છે. પારસીઓ મૂલ્યું પામે ત્યારે તેમનાં શરીરો ટાવર ઉપર પંખીઓનો ઝોરાક બની ઉપયોગી બજાવા કુદરતને પાછાં સમર્પિત કરી દેવામાં આવે છે, તેવું જ અહીં વસી ગયેલા લોકો પણ કરતા તેનો પુરાવો. જ્યાંજ્યાં માલિકનાં પૂતળાં છે, તે બધી ગુફાઓ ઇજિષિયન પ્રકારની ગણાય. પેલી ઊંચી ઊંચી ભેખડો વચ્ચેથી પસાર થતો રસ્તો જુઓ. આ ભેખડો પર ધીંધી જેવા ઓજારના ઘસરકા છે, જે સાબિત કરે છે કે, ગ્રાસ કિલોમીટર લાંબી આ કરાડ કુદરતી નથી, માણસે એને પર્વત કોતરીને બનાવેલી છે ! આ ટેરી જુઓ, એમાં બિરાજેલા ટેવનો ચેહેરો ચોરસ છે. તેની આંખો પણ ચોરસ છે. એને નાક તો છે, પરંતુ મોહું નથી. આ નેબેટિયનોના દેવ દુઃશારા છે. દુઃશારાને મોહું નથી હોતું, કારણ કે, એને મુંગા રહેવું હોય છે કે જેથી તેનું ડહાપણ અને જ્ઞાન કોઈ લઈ ન જાય !'

સવારથી જાણવા મળી રહી હતી, તે વાતો વિશે વિમાસવાનો અને વિચારવાનો સમય આ ગુફા જેવા કેફેટેરિયામાં હાથવગો હતો. કારણ કે વીસ-બાવીસ વર્ષની એક યુવતી તથા તેનો ભાઈ અન્ય પ્રવાસીઓની સરભરામાં વ્યસ્ત હતાં. આખા શરીરને ઢાંકતા પરંપરાગત બેદૂઈન પોથાકમાં સજજ એ છોકરી અત્યંત ચ્યાપળતાથી કામ કરી રહી હતી. થોડી વારમાં બંને નવરાં પડ્યાં ત્યારે બહેને ગલ્લો સંભાળ્યો, ને ભાઈ અમારી સાથે વાતોએ વળગ્યો. એ બેદૂઈન વિસ્થાપિતોનો અગ્રાહી હતો. કહેવા લાગ્યો, ‘અમે સૌ બેદૂઈનો સદીઓથી અહીં આ ગુફાઓમાં રહેતા હતા. હવે પેટ્રાને ‘વર્લ્ડ હેરિટેજ સાઇટ’નો દરજાને અપાયા પછી અમને સૌને પેટ્રાની બહાર નવી બનાવેલી આધુનિક વસાહતમાં ખસેડવામાં આવ્યા છે. હજારો વર્ષ સુધી અમે જ આ નગરને સાચબું છે ને ! તો પછી પ્રાચીન કાળથી ચાલી આવતી જીવનશૈલીને છોડીને અમને શહેર જેવા વાતાવરણમાં વસાવવાની શી જરૂર હતી ?’ વળી કહેવા લાગ્યો,

(અનુસંધાન ૧૫મા પાને)

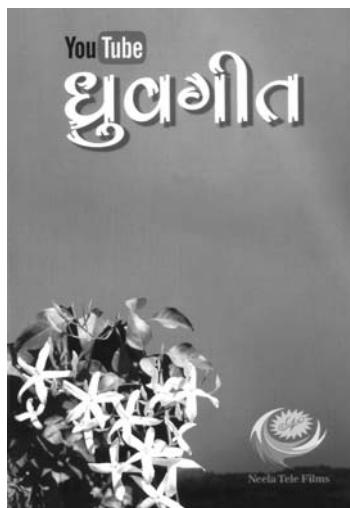
તમે ગાયાં આકાશ ભરી પ્રીતે !

તમે ક્યાંય પણ જવ, વાતમાંથી વાત નીકળે ને ઓચિંતું કોઈ પૂછે કે કરમસદમાં દરિયો, નદી કે પહાડ છે ? તો ભૌગોલિક જ્ઞાનને આધારે ઘસીને ના ન પાડવી. ત્યાં જઈ કોઈ રસે મળે તો એને પૂછી લેવું..એ કહેશે કે હા છે ને..ધ્રુવદાદાના ઘરે જવ..કલાક વાતો કરશો એટલે એમની પાસેથી બધું મળશે. હા, કરમસદ હોય કે ભાવનગર, જાફરાબાદ હોય કે સાસણા, કોઈ પણ ડેકાણું હોય, ધ્રુવભાઈ ભજીબાં આ દરેક કુદરતી સંસાધનો પ્રતિક્ષણ હાજર હોય. એમણે દરિયામાં એટલા ધુબાકા લગાવ્યા છે, દરિયાકાંઠા ખૂંધા છે, એટલાં જંગલોમાં રખડપણી કરી છે, એટલી બધી નદીઓ ધમરોળી છે કે બધુંય એનામાં ઓળખોળ થઈ ગયું છે.

હવે આવા નિસર્ગ મત અને રત ધ્રુવભાઈની અનુભૂતિ પણ કેવી મોઢાંભેર ધૂઘવતી હોય ને કેવી નદીવત્ત ખળખળતી હોય ! બસ, પછી શબ્દો તો હાજરાહજૂર જ હોય. આમ, આપણાને મધ્યા મનતાલ અને દિલસૂરથી નીકળેલાં એવાં ગાઈને જ આવેલાં ગીત. બધાં જ ‘પહેલી ધારના’ જાણે. કાનમાં પડે એટલે થીરકવાથી શરૂ થયા ને આપણે જૂમવા લાગ્યોએ. આવાં બળૂકાં ગીતો રચ્યાં નહિ, પણ રચાઈ ગયાં. પછી, આ તો ધ્રુવભાઈ, ઓણે તો એવું કહી દીધું કે ‘તમે ગાયાં આકાશ ભરી પ્રીતે, એ ગીત હવે મારાં કહેવાય કઈ રીતે ?’ ને એમણે પોતાનાં ગીતોનાં વાદળાં ખુલ્લાં મૂકી દીધાં. કોઈ કોણું હોય કે એક કોણું...બધાય ભીજ્યા.

આ ભીનેગાન ગીતોને પછી તો અનેક પટ મળતા ગયા. ‘નવનીત સમર્પણ’ અને બીજાં સામયિકોમાં એ પ્રગટ થયાં. ગુજરાતી કાવ્યસંગીતના સ્વરકાર ગાયકોએ સ્વરબદ્ધ કર્યા અને મંચ તથા અન્ય માધ્યમથી રજૂ પણ થયાં. આ રીતે ગીતો વહેતાં થયાં. જોકે ધ્રુવભાઈ તો પરિણામના માણસ જ નહિ એટલે પ્રતિસાદને ઉમળકાથી આવકારે, પ્રતિભાવની અપેક્ષા નહીં. અભિગ્રાયને તો ગાંઠે જ નહીં. પણ, એમને અને એમના સર્જનને નિકટથી જાણનારાને જ્યાલ છે કે એ પરિણામના નહીં, પણ પરિમાણના માણસ છે. ગુજરાતી ભાષાના ચાહક, ધ્રુવભાઈના સ્નેહી, પ્રસિદ્ધ નિર્માતા-નિર્દેશક શ્રી આસિતભાઈ મોટીને પણ ધ્રુવભાઈનાં ગીતોને વધુ એક પરિમાણ આપવાનું સૂઝયું અને એમણે પોતાના નિર્માણગૃહ ‘નીલા ફિલ્મ પ્રોડક્શન્સ’ના બેનરથી યૂ ટ્યૂબ ચેનલ શરૂ કરી – ‘ધ્રુવ ગીત’. ઉપક્રમ એવો કે દર અઠવાડિયે એક ગીત આવે. એમની સરળતા કેટલી કે આટવું બધું સાધનસજ્જ નિર્માણગૃહ હોવા છતાં ગીતોના સ્વરાંકનોથી લઈ ગાયન, રૈકોર્ડિંગ, વિજ્ઞુઅલ્સ બધું ધ્રુવભાઈને જ સોંપી દીધું. ધ્રુવ ગીત એટલે પૂર્ણરૂપી ધ્રુવ ગીત જ. ગુજરાતી સાહિત્ય અને સર્જક પ્રત્યેનો પાકા પાયાનો આદર હોય એ જ આ કરી શકે. આસિત મોટી એ જ કુળના છે. આ રીતે શરૂ થયું

દરિયા, નદી અને ઝરણાનું Streaming. આ ધ્રુવભાઈને કુદરતી સાંનિધ્ય પછીની બીજી મૌજ મળે માટીને અડીને રહેતા માણસોમાંથી, એમની બોલીમાંથી, એમની વાતચીતમાંથી કે પછી એમનાં લેકેદાર ગીતોમાંથી. આ લોકઢાળ અને લોકબોલીને એવા જ અકબંધ રાખી એ ડાઈમાં શાબ્દો ફાળ્યા. હોડાનું ગીત ગવાતું હોય ત્યારે તમને શિયાળબેટ પર ઊભા રહીને જ સાંભળતા હો એવો અહેસાસ થઈ શકે. મજાને વહેંચવામાં એવા ઉત્સાહી કે ગીતોના વિજ્ઞુઅલ માટે મિત્રો અને મિત્રોના મિત્રો સુધી તસવીર અને વીડિયો મોકલવાની ટહેલ નાખી. આમ આ એમના અફળક મિત્રોના મોબાઈલ કેમેરે કે રિજિટલ કેમેરે જિલાયેલી મનમોજની તસવીરો ગીતોની મોજનેય મધવા લાગી.

‘ધ્રુવ ગીતો’ની વધુ એક વિશેષતા એ છે કે એનાં સ્વરાંકનો અને ગાયનમાં પ્રસિદ્ધ અને સિદ્ધ સ્વરકાર – ગાયકો તો છે જ, સાથે સાથે સાવ નવા, ઊભરતા ગાયકોય છે. અરે ! ધરમપુર વિસ્તારમાં આવેલી શાળાઓની વિદ્યાર્થીઓએય આમાં ગીતો ગાયાં છે. એમાંનું એક ગાયું છે શીતલ ચૌધરી, રેખા ચૌધરી, ચીના ખાન્યાએ. માળવાના લોકઢાળ પર ગવાયેલું આ ગીત, શાબ્દોય અસ્સલના – સૂરજ સાંભળે રે, સહેલી એવાં ગીતો ગાવ રે, કે આંબે આભલે રે સહિયર એવાં ગીતો ગાવ રે. આ ગીત સાંભળો એટલે અરણ્યનું માધુર્ય કે પહાડના પડવા કાનોકાન થાય એય મોબાઈલ દ્વારા.

દરિયાનો મામલો એવો કે પૂનમ નજીક આવતી જાય એમ ભરતીનાં જોર અને જોમ ઉમેરાતાં જાય, એટલે એકમથી લર્દી પૂનમ સુધી રોજ રાતે દરિયો જુદો દેખાય, ને અમાસને આંબે ત્યાં તો ઓટ એ જ ઓળખાણ. તો નદીનુંય એવું કે એક વહેણ આમથી આમ જાય એટલે નદી તો બદલાઈ ગઈ હોય. તો આ બાજુ જંગલની તો ૨૪ ૨૪માં કે, જાડમાં કે ડાળી કે પાનમાં વૈવિધ્ય. દિવસના પ્રકાશમાં રમણીય લાગતા જંગલમાં રાતે વાસ કરનારની તાસીર જ અલગ. મૂળ વાત વિવિધતાની. ધ્રુવ ગીતમાં પણ વાત ભલે મોટે ભાગે આ બધાની આસપાસ ફરતી હોય, પણ દરેકનો ટેસ્ટ અલગ આવે. એમાં પાદું - જીવન ભારોભાર ભર્યું હોય. જીવનદર્શનની બાબતમાં ધ્રુવભાઈ સૂર્ઝી નથી કે એમણે ફિલસૂર્ઝી કીધી નથી. પણ સાચા જીવનના તરીકા ગાઈને બતાવે ખરા. યૂ ટ્યૂબ યેનલ છે એટલે મહત્તમ તો મોબાઈલ જ માધ્યમ છે તો એક પેનોરમિક વ્ય લઈએ આ ગીતોનો. ધ્રુવ પંક્તિઓય ભાતીગળ ભાત પાડશે મનની માલીપા.

ઓ રે બેલી સમદરિયા કરવા છે પાર, પળમાં તું હોડા ઉતાર.

(સંગીત અને કંઠ - શ્યામલ ભણ)

રે હંસા શબ્દ પિયાલા ભરીને પી વળ્યા છ.

(સંગીત : દેવાનંદ ચાવડા, સ્વર : બ્રિયા ભહુ, ઈરમ શેખ, કિશા પટેલ, વૈદેહી પટેલ, યશી ઠક્કર, યુગ મેકવાન.)

વીલ્લીધમ્માક હોય પર્વતની ધાર અને તડકા ધાયાની હોય ભાત,
હુક્કો ભરો ને પણી મોડો તો સાંભળીએ ધોધમાર વરસ્યાની વાત.

(સ્વરકાર અને ગાયક - જન્મેજ્ય વૈદ)

એક ફૂલ લીધારું જોયું જોયું ને કદી દીહું ન હોય એમ જોતા ગયા.
(સ્વરકાર : સુરીલ કાપડિયા ‘સૂર’ - ગાયક : સોહની ભહુ)

આયાં મારાં સપનાં વીજાપાર,
સંતો રે ભાઈ આયાં મારાં સપનાં વીજાપાર,
સપને સાંઠીકાં મેં તો ભાળિયાં હો છ.

(સ્વરકાર - ગાયક : શ્યામલ ભહુ)

આ પેનોરમિક વ્યૂ લેતા લેતા જુઓ આ કેટલાંક આઈકોનિક ગીતો. આ ગીતો જ્યારે અને જ્યાં પણ સાંભળો, બુવભાઈ જ્યાં હોય ત્યાંથી લાઈવ થાય, કનેક્ટ થાય. આ બધાં ગીતો એટલે બધાને જોડતાં ગીતો. જેવું ગાવાનું શરૂ થાય એટલે હાજર હોય એ બધા જોડાતા જાય. આજીવન કંદસ્થ કુળનાં ગીતો.

ઓચિંતુ કોઈ મને રસ્તે મળે ને કદી ધીરેથી પૂછે કે કેમ છે ?

આપણો તો કહીએ કે દરિયા શી મોજમાં ને ઉપરથી કુદરતની રહેમ છે.
બાર બાય બાર જેવી બાથરૂમો હોય અને પણ્યી બાય ચોવીના ઓરડા,
એવી મોટી મહેલાતુંને ટક્કર મારે તે મારાં ચાર-પાંચ નજિયાંનાં ખોરડાં

ચાલને વાદળ થઈએ અને જોઈએ કે ક્યાંક થાય છે ધોધમધોધ જેવું કંઈ આપણા
વિશે

તો આ બુવ ગીતોમાં કેટલાંક જુદા પ્રકારનાં - ગીતો - ગંગલો પણ મળે.

સપનું સ્વન્ધ પરોનું સ્મિત
સપનું હાર્યા જાણાની જત
સપનું બાળકની આંખોમાં
સપનું ઝૂટી રહ્યું પાંખોમાં

આ લગભગ ૨૦ પંક્તિની રચના, દરેક પંક્તિ ‘સપનું’ શર્ષદથી ઊપરે છે.

ઘાલી ભર કર પી લે સાધો
બસ ઘાલી ભર જ લે સાધો
એક જ ધૂંટે રંગ ભૂંસી દે
ના કેસર નહીં લીલે સાધો
પળભરમાં વાત પાકી કરો તો મળી શકું
દીવી જરાક જાંખી કરો તો મળી શકું

આ યાત્રા તો લાંબી છે ને હજુ ચાલવાની. શર્જના સૂતર ને લયની તકલી છે ધ્રુવભાઈના હાથમાં, તે ગીતો કાંતવાનું ચાલુ છે. આ પૂરેપૂરાં સ્વહેશી એવાં ગીતવસ્ત્રો બધાને એવાં સદવા લાગ્યાં છે કે જેમ જેમ ધ્રુવ ગીત ચેનલ પર જોવાતાં ગયાં એમ ચેનલાઈઝ થયો એનો ગમવાનો અને રસ પડવાનો ગ્રાફ. બધા એકબીજાને કહેવા લાગ્યા કે આ - આ જુગ્હો. ને આમ, ચેનલના સબસ્કાઈબર્સ વધતા ગયા. હાલ આ આંકડો લગભગ ૮૦૦૦ સુધી પહોંચ્યો છે અને Trending પરિભાષામાં વાત કરીએ તો વીડિયો રીલીઝ પણી એ કોઈ પણ લૈટફોર્મ પર હોય, એની સાથે એકમાત્ર જોડયેલો શર્જ છે ‘બ્લૂજ’. ખેડૂત બીજ વાવે પછી વરસાદની રાહ જોઈને આકાશ સામે સતત ન જોઈ રહે પણ આજકાલ તો વીડિયો મુકાય એટલે ‘કેટલા બ્લૂ થયા ?’ એ પ્રાણપ્રશ્ન હોય છે. તો પહાડ જેવી શક્તિ અને જંગલના રાજી સિંહની ત્રાડ સાથે કહેવાનું કે આ ધ્રુવ ગીતનાં દરિયાઈ મોજાંની છોળ એટલી ઊંચે ઉડી છે કે આજ સુધીમાં ૧૩૭ વીડિયોઓને ૧૦.૬૦ લાખ બ્લૂજ (1m +) મળી ચૂક્યા છે.

આપણે આગળ ‘પરિમાણ’ની વાત કરી. તો આ ગીતોનો સ્વીકાર એટલો વ્યાપક બન્યો કે એ મરાઠી, બંગાળી, તેલુગુ જેવી ભાષાઓમાં ગીતના અનુવાદ થયા, એ ગવાયાં અને આ ચેનલ પર પણ આવ્યાં. ને ‘પરિમાણ’ની યાત્રા પણ પરિકમા જેવી છે. એક પણી એક નવા, Charge થયેલા પડાવે જવા લાગી. ૧૫ માર્ચ, ૨૦૨૦ના રોજ વલ્લભવિદ્યાનગરમાં આમાંનાં કેટલાંક ગીતો, આ જ કલાકારો દ્વારા લાઈવ ગવાયાં. ‘સ્ક્રીન’માંથી મળતાં વાઈબ્રેશન્સ સીધાં ‘સ્ક્રીન’ને અડ્યાં.

હજુ એક ‘પરિમાણ’ની વાત જણાવી જ દઉં. ‘ધ્રુવ ગીત’ ચેનલ પરથી પ્રસારિત થઈ ચૂકેલાં ગીતોનું એક પુસ્તક હવે પ્રકાશિત થયું છે. ‘ધ્રુવ ગીત’ જ છે નામ. પણ કશુંક નોન-પારંપરિક ન હોય તો એ ધ્રુવભાઈ સાથે સંકળાયેલ વાત ન હોય. તો આ પુસ્તકને દિલોજાનથી જેણે ડિઝાઇન કર્યું છે એ ‘ગુરુ ડિઝાઇન’ના કેતનભાઈ અને ભરતભાઈએ આ પુસ્તકમાં દરેક સ્વરકાર ગાયકોના ફોટો, જેટલા લોકોના ફોટોગ્રાફ્સ કે વીડિયોઝ ગીતોમાં વિઝ્યુઅલ્સ તરીકે લીધા છે એની યાદી તો છે જ છે. પણ, જોરદાર કરામત એવી છે કે લગભગ દરેક ગીતો સાથે એક QR Code છે, એને સ્કેન કરો, અને આહા ! એ ગીત તમારા મોબાઈલમાંથી કૂદીને બહાર આવીને હાજર થઈ જશે!

આપણે સહુ જાણીએ છીએ કે દેવોએ ‘સમુદ્રમંથન’ કર્યું, અનેક રન્નો ને વિષ કાઢ્યા અને છેલ્યે અમૃત મળ્યું. ધ્રુવભાઈએ તો સમુદ્રમંથન, અરણ્યમંથન, નદીમંથન અને આ બધા સાથે આત્મમંથન કરીને આપણાને ગળે ઉતરે, કાને ચેડે, માંદ્યાલે ઘૂંટાય એવાં ગીતો આખ્યાં છે અને આપતા રહેશે. આપણે આપણું પાત્ર ખુલ્લું રાખીએ, અંદર ઠાલવીને ખાલી રાખીએ તો નવતર કશુંક ભરાતું રહેશે. Trending ભાષામાં કહીએ તો ‘નેટ ટેટા’ કે ‘વાઈફાઈ’ ઓન રાખીએ ને હાલો સબસ્કાઈબર્સ અને બ્લૂજને અંકાશે અડાડીએ. એમણે ગાયું છે ને -

સૂરજ સાંભળે રે, સહેલી એવાં ગીતો ગાવ રે,
કે આંબે આભલે રે સહિયર એવાં ગીતો ગાવ રે.

— ભૂધણ ઓળા

ભારત અને બદલાતાં આંતરરાષ્ટ્રીય સમીકરણો

માઓસે તુંગનું કહેવું હતું, ‘સત્તા બંદૂકના નાળચામાંથી પેદા થાય છે.’ મહાત્મા ગાંધી માનતા હતા કે સત્યમાં એટલી શક્તિ છે કે તે બળવાનમાં બળવાન સત્તાને પણ પરાસ્ત કરી શકે છે. વીસમી સદીએ જોયેલાં બંને વિશ્વયુદ્ધના માઓ અને ગાંધીજી સાક્ષી હતા પણ તેઓની આ વિપરીત માન્યતા પાછળ તેમના અનુભવોની ભિન્નતા હતી. દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધમાં નારી જર્મની, ફાસિસ્ટ ઈટલી, સમુરાઈ સંસ્કૃતિનું જાપાન શરૂઆતનાં ચાર વર્ષો દરમિયાન અભૂતપૂર્વ સફળતા હંસલ કરી ચૂક્યા હતા. સાથી રાષ્ટ્રો બ્રિટન, ફાન્સ અને અન્ય યુરોપિયન દેશો ખૂબ મુશ્કેલીમાં હતા. હકીકતમાં બ્રિટન અને તેના સામ્રાજ્યનાં લશકરો સિવાય તમામ દેશો હાર પામતાં જર્મની અને જાપાને યુરોપ-એશિયામાં અનેક દેશો પર કબજો કર્યો હતો. આવા કપરા સમયે જાપાને અમેરિકાના પર્વ હાર્બર પર હુમલો કરવાની અને જર્મનીએ રશિયા પર આકમણ કરવાની જે ભયંકર ભૂલ કરી તેના પરિણામે રશિયા, અમેરિકા, બ્રિટન સંયુક્ત રીતે જે યુદ્ધ લડ્યા તેમાં જર્મનીની સંપૂર્ણ હાર થતાં પૂર્વ જર્મનીનો હિસ્સો રશિયાના તાબે થયો અને પશ્ચિમ ભાગ અમેરિકા, બ્રિટન, ફાન્સના અંકુશમાં આવ્યો. અણુભોભનો વિનાશ નિહાયા બાદ જાપાને યુદ્ધને બદલે આર્થિક વિકાસ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું. ૧૯૮૦માં રશિયા નબળું પડતાં પૂર્વ અને પશ્ચિમ જર્મનીનું એકત્રીકરણ થયું. ૧૯૮૫થી ૧૯૯૦નાં ૪૫ વર્ષો એટલે અમેરિકા-રશિયા વચ્ચેના શીતયુદ્ધનાં વર્ષો. પરમાણુ ભૌભ્ય, મિસાઈલો અને યુદ્ધજહાજો-વિમાનો દ્વારા વિરોધી પર ધાક બેસે તેવો શસ્ત્ર-સરંજામ. અમેરિકાએ રશિયા યુરોપને કબજે ન કરી લે તે માટે નાટો જૂથની રચના કરી. એશિયામાં રશિયન વગ ન વધે તે માટે સેન્ટો, સિએટો, સંઘિઓ થઈ. ભારત, ઇન્ડોનેશિયા, ઘાના, ઇજિપ્ટ અને શ્રીલંકાએ સાથે મળીને મહાસત્તા સાથેના જોડાણને બદલે ત્રીજો ચોકો રચવામાં સફળતા મેળવી. ૧૯૮૦માં રશિયાના તાબેદાર યુરોપિયન દેશો હંગેરી, ચેકોસ્લ્વાવિયા, પોલેન્ડ, રોમાનિયા અને એશિયા કર્ઝિગસ્તાન, તુર્કેનિસ્તાન વગેરે દેશો સાચા અર્થમાં સ્વતંત્ર બન્યા.

૧૯૮૦થી ૨૦૦૮ સુધી વિશ્વમાં અમેરિકાની સત્તાને પડકારી શકે કે તેની સાથે સરખામણી થાય તેવો કોઈ દેશ ન હોવાથી ‘યુનિપોલાર વર્લ્ડ-એક્ષ્યુવીય પૃથ્વી’ તેવો શબ્દપ્રયોગ ઉપયોગમાં આવ્યો. ૨૦૦૮ની વૈશ્વિક આર્થિક મંદી, ૧૧ સપ્ટેમ્બર, ૨૦૦૧નો અમેરિકા પરનો અલકાયદાનો આતંકી હુમલો, અમેરિકાની વિશાળ વ્યાપારની ખાદ્ય, પુટિન દ્વારા રશિયામાં અને શી પીંગ દ્વારા ચીનમાં પોતાના દેશોને સર્વોપરી બનાવવાની મહત્વાકંક્ષા પેદા કરવામાં આવી. પરિણામસ્વરૂપ પુનઃ આંતરરાષ્ટ્રીય કક્ષાએ સત્તાની સાઈમારીનો દોર શરૂ થયો છે.

પંદિત નહેરુએ શરૂ કરેલ ‘સમાજવાદી સમાજરચના’ અને ‘બિનજોડાણનીતિ’

૧૯૮૦માં તહન અપ્રસ્તુત બની ગયાં. દેશની કથળેલી આર્થિક સ્થિતિ સુધારવા તત્કાલીન વડાપ્રધાન શ્રી નરસિંહ રાવે અને તેમના નાણાપ્રધાન શ્રી મનમોહનસિંહે સમાજવાદના જ્યાલને સંપૂર્ણપણે દફનાવી દીધો. શ્રી નહસિંહ રાવે અમેરિકા સાથે સંબંધો સુધારવાની પહેલ કરી પણ સાથે સાથે દેશની અણુ-પરમાણુ, હાઇડ્રોજન બોમ્બ અને મિસાઈલોના નિમિષ માટેના સંશોધનોને અગ્રતા આપી. ૧૯૮૫થી ૧૯૮૮ની શ્રી દેવ ગૌડા અને શ્રી આઈ. કે. ગુજરાલની અલ્પજીવી સરકારો કશી નોંધપાત્ર કામગીરી કરી ન શકી. ૧૯૮૮માં વડાપ્રધાન તરીકે શ્રી અટલભિહારી વાજપેયી આવતાં તેમણે શ્રી નરસિંહ રાવની વ્યૂહરચના આગળ વધારી. ૧૯૭૪માં ઇન્દ્રિયા ગાંધીની સરકારે કરેલા અણુપરીક્ષણ બાદ શ્રી વાજપેયીએ ૧૯૮૮માં ફરી અણુપરીક્ષણ કર્યું. અમેરિકા સહિત પશ્ચિમના દેશોએ આના ઉગ્ર પ્રત્યાઘાત આપી ભારત પર આર્થિક પ્રતિબંધો લાદ્યા તેમજ ટેક્નોલોજી પ્રાપ્ત કરવામાં અંતરાયો મૂક્યા. શરૂઆતની પ્રતિક્રિયા બાદ અણુશક્તિથી સર્જ રાખ્યોને પણ જણાયું કે ભારતને અણુ મહાસાત્તા બનતું રોકી શકશે નહીં. ભારતના વિદેશમંત્રી જશવંતસિંહ અને અમેરિકાના ઉપમંત્રી શ્રી તાલબોટ વચ્ચે દીર્ઘ મંત્રજાના અંતે સમાધાન થયું.

ભારતને અણુશક્તોની કલબમાં પ્રવેશ મળ્યો પણ ભારતની આ ક્ષેત્રની પ્રગતિ રૂધ્વામાં અમેરિકાની અને ચીનની આડોડાઈ ચાલુ જ રહી છે. અણુશક્ત સંધિને શ્રી મનમોહનસિંહે ઉગ્ર વિરોધ વચ્ચે મંજૂરી આપી. શ્રી મનમોહનસિંહ અને શ્રી નરેન્દ્ર મોદીના કાર્યકાળ દરમિયાન ભારત અને અમેરિકા નજીક આવ્યાં. ભારત અમેરિકા પાસેથી જંગી માત્રામાં શસ્ત્રો ખરીદાં પણ ભારત રશયામાંથી શસ્ત્રો કે અન્ય સાધનસામ્રાત્રી ન ખરીદે તેવા અમેરિકાના દુરાગ્રહે વિચિત્ર સ્થિતિનું સર્જન કર્યું છે. વર્ષોથી પરંપરાગત રીતે મૈત્રી નિભાવનાર રશયા ભારત-અમેરિકાના સહયોગથી નારાજ છે. ચીન અને પાકિસ્તાનની શત્રુતા તો જગજાહેર છે. જો રશયા, ચીન અને પાકિસ્તાનની ધરી રચાય તો ભારત ભૌગોલિક પાડોશીઓના દબાણમાં આવે. અમેરિકાને ચીન સામે મોરચો માંડવામાં ભારતની ભાગીદારી જરૂરી લાગે છે. આમ છતાં અમેરિકા દરેક નિષ્ણયમાં માત્ર પોતાનો સ્વાર્થ જ જુએ છે.

અમેરિકાના ઇતિહાસમાં નજર કરીએ તો આંતરરાષ્ટ્રીય સંબંધોમાં દાદાગીરી, સ્વાર્થ અને શોષણા કારણે અમેરિકાના અનેક સાથી દેશોની દુર્દી થઈ છે. દક્ષિણ અમેરિકા(લેટિન અમેરિકા)ના દેશોની કુદરતી સંપત્તિ હોય કે મધ્યપૂર્વના દેશોનું કૂડ ઓઈલ હોય - અમેરિકા આ કુદરતી સંસાધનો મફતના ભાવે પડાવી લેવા માટે નામચીન છે. ૧૯૭૪માં નિક્સન અને કિરીન્જરની બેલીએ ચીનને મિત્ર બનાવી આટલું સમૃદ્ધ થવામાં મદદ કરી તે ચીન આજે અમેરિકાનું પ્રથમ નંબરનું સ્થાન પડાવી લેવા માટે તેની સામે ડેણા કાઢે છે તે પણ ઇતિહાસની એક અજીબ ઘટના છે. ચીને ધીમે ધીમે રશયા સાથે ગાઢ સંબંધો વિકસાવી, એશિયા અને આફ્રિકાના દેશોને વિરાસત આપીને, ત્યાં મહત્વનાં સ્થળોએ પગપેસારો કરીને પોતાના વ્યાપાર માટે એકમાર્ગની યોજના દ્વારા સમગ્ર વિશ્વમાનાં અમેરિકી હિતોને જોખમાવવાનું અભિયાન હાથ ધર્યું છે.

અમેરિકા સાથે ભારતની વધતી દોસ્તીથી સચેત થઈ ચીને સરહદો પર તનાવ વધ્યાર્થી છે. પાકિસ્તાનને તેની નાદાર સ્થિતિમાં શસ્ત્રસહાય કરી ભારતને પજવતું રહે તેવી વ્યવસ્થા કરી છે. રશિયાની ભારતમૈત્રી ભૂતકાળની ઘટના બને તેવા પેંતરા ચીન કરતું રહે છે. ખ્યાનમાર, બાંગ્લાદેશ, શ્રીલંકા, માલડીવ, નેપાળમાં ભારત વિરોધી માહોલ અને આતંકવાદને પોખવામાં ચીન ક્રોઈ કસર છોડતું નથી. આવા વેરભર્યા વાતાવરણમાં ભારતે પણ સ્વરક્ષણ માટે પાઠોશી દેશોમાં ચીનને સફળ થવા રોકવા માટે રસી પૂરી પાડવાથી માંડીને અનેક મહત્વના પ્રોજેક્ટની સ્થાપના સુધીની કામગીરી હાથ ધરી છે. અમેરિકા માટે ચીન પેસ્થિફિક સમુદ્રમાં ચાઈના સી તરીકે ઓળખાતા ઉપ લાખ ચોરસ ડિલોમીટરમાં જે પગદંડો જમાવી રહ્યું છે તે સૌથી મોટી ચિંતાની બાબત છે. ત્યાં ચીન કૂન્ટિમ ટાપુઓ રચીને તેને વ્યૂહાત્મક લશકરી થાણા તરીકે વિકસાવી અમેરિકી જહાજો અને તે ક્ષેત્રના દેશોના જળમાર્ગને અવરોધવાની ધમકી આપી રહ્યું છે. અમેરિકાએ જાપાન, ભારત અને ઓસ્ટ્રેલિયાનું કવાડ (ચતુર્થ) જૂથ બનાવી ચાઈના સીમાં સંયુક્ત લશકરી તાકાતનું પ્રદર્શન કર્યું છે. ચીન આ કાર્યવાહીમાં ભાગ લેવા માટે જાપાન, ઓસ્ટ્રેલિયા અને ભારતને ભાતભાતની ધમકી આપી રહ્યું છે.

અમેરિકામાં જો બાઈનની સરકારે શરૂઆતની શંકા-કુશંકા બાદ ચીન સાથે કડક અને આક્રમક વલણ અપનાવ્યું છે. ચીન અને અમેરિકા વચ્ચે આરંભાયેલા આ શીતયુદ્ધનાં દુરોગામી પરિણામો સમગ્ર વિશ્વ માટે ચિંતા જન્માવી રહ્યાં છે. યુરોપને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી જર્મની અને ફાન્સનાં અર્થતંત્રો પ્રમાણમાં મજબૂત છે. યુરોપિયન યુનિયનના અન્ય દેશોની સ્થિતિ સાધારણ છે. બ્રેક્ઝિટ બાદ બ્રિટન પણ તેનું મહત્વ ગુમાવી રહ્યું છે. રશિયા દ્વારા યુકેન-કિન્યાના આકમણ બાદ યુરોપને રશિયા તરફથી ભય લાગી રહ્યો છે. નાટો કરારના સાથી દેશો તેના સંરક્ષણનો ખર્ચ ભોગવીને અમેરિકાનું આ આર્થિક ભારણ ઓછું કરે તેવી અમેરિકાની અપેક્ષા છે. આજે તો અમેરિકા, જાપાન, ઓસ્ટ્રેલિયા-ભારત સાથે અઞ્ચ-પૂર્વના અનેક દેશો જોડાઈ રહ્યા છે. યુરોપમાં ચીનના મનસૂબા અંગે શંકા પેદા થઈ છે.

સમગ્ર રીતે જોતાં ચીન સામે અમેરિકાનું પલ્યું ભારે છે. ચીન ખૂબ ચાલાક છે. પોતાની મહત્વાકંશાઓ પૂરી કરવા તે ઉત્તાવળું બન્યું છે. શી પીગે ચીનને સર્વોચ્ચ બનાવવાના વાયદા સાથે આજીવન પ્રમુખ બની એક નવીન પ્રકારની સરમુખત્યારી સ્થાપી છે. ચીન પાસે આર્થિક સમૃદ્ધિ છે, લશકરી તાકાત છે, અનેક દેશોની દુઃખતી રગ તે પકડી શકે છે. રશિયા જેવી મહાસત્તાનો સાથ મળે તો એશિયા વિસ્તારમાં તેઓ અમેરિકી પ્રભાવ સમાપ્ત કરી શકે તેમ છે. ટર્કી, ઈરાન, ઈરાક, અફ્ઘાનિસ્તાન, કતાર, થમન, સિરસયાના ઈસ્લામિક દેશો અમેરિકાને ઘૃણા કરે છે. અમેરિકા, ઈજિપ્ટ, સાઉદી અરેબિયા, યુનાઇટેડ એમ્બિરાટ વર્ગેરેનું ઈજરાયલ સાથે સમાધાન કરાવી ચીન-રશિયાના પ્રભાવને નાથવા પ્રયત્ન કરે છે.

ભારત માટે આગામી થોડાં વર્ષો વિદેશનીતિ અને આંતરરાષ્ટ્રીય સંબંધો વિકસાવવામાં ખૂબ કપરાં સાબિત થવાનાં છે. ૭૦ વર્ષના સાથી-મિત્ર રશિયા દ્વારા ચીનને અંકુશમાં રાખવું કે અમેરિકા સાથે જોડાણ કરવું તે પ્રશ્ન મુંજવણભર્યો છે. હાલ

તો ભારત આવા પેચીદા પ્રશ્ને સંતુલન જગ્યાવવા મથે છે. હકીકતમાં જો ભારત પોતાનું અર્થતંત્ર સુધૂં કરે અને લશકરી તાકાતમાં નોંધપાત્ર વધારો ન કરી શકે તો ચીન ભારતને પછડાટ આપવા ટાંપોને બેહું છે. ચીન-પાકિસ્તાન સાથે દોસ્તીના તમામ પ્રયત્નો વ્યર્થ ગયા છે. હવે તો વીરભોગ્ય વસુંધરાના ન્યાયે આપણે તમામ મોરચે મજબૂત થઈને આપણું ભવિષ્ય સુરક્ષિત કરવું રહ્યું. સતર્કતા, સજજતા, સંતુલન અને સમૃદ્ધિ દ્વારા જ આપણે ભારતને મહાસત્તા બનાવી શકીશું. ઉપેક્ષા કે બેદરકારી, વિખ્યાદ કે નભળાઈનો કોઈ અવકાશ નથી. સતત પરિવર્તન પામતા વિશ્વમાં પડકારો છે તેટલી જ શક્યતાઓ પણ છે.

— પ્રવીષ ક. લહેરી

(જ્ઞાપાનાનું ચાલુ)

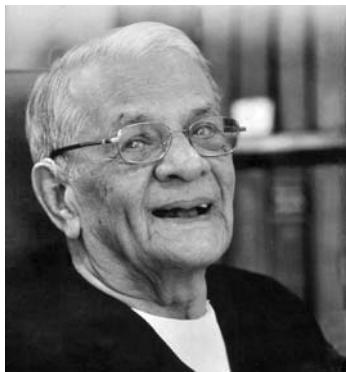
‘તમારા દેશમાં જઈને અમારો અવાજ હુનિયાને સંભળાવવામાં મદદ કરજો.’ અમને ખબર હતી, બેદૂઈનો આ વ્યવસ્થાથી ખુશ નથી. કેટલાંક કુટુંબોએ તો હજુ પોતાની ગુજારો ખાલી કરી નથી. બેદૂઈન વણજારાઓના લાભાર્થે સરકારે નિયમ બનાવ્યો છે કે, પેટ્રોમાં માત્ર બેદૂઈનો જ વ્યાપાર કરી શકે તથા દુકાનો રાખી શકે. બેદૂઈનોની એ દુકાનોમાં થોડીક ખાણીપીણીની છે, તો વળી કેટલીક કલાકૃતિઓની તથા સ્મૃતિચિહ્નોની છે.

ભાઈના વિચારો જાણ્યા પછી બહેન વિશે જાણવા માટે કેમેરા તથા વોઈસ રેકૉર્ડર લઈને હું ગલ્લા તરફ સરકી. ફોટો પડાવવાની તો યુવતીએ અદબપૂર્વક ના પાડી, પણ વાતો કરવા તૈયાર થઈ ગઈ. આશ્ર્યની વાત એ હતી કે, તદ્દન પરંપરાગત બેદૂઈન પોખાકમાં સજજ એ યુવતી સ્નાતક હતી, સરસ અંગ્રેજ બોલી શકતી હતી તથા કમ્પ્યુટર પણ વાપરી શકતી હતી! એના દેખાવમાં કે રીતભાતમાં ક્યાંય આધુનિકતાનો સ્પર્શ ન લાગે, પરંતુ દરેક રીતે એ કોઈ પણ દેશની આધુનિકાને ટક્કર મારે તેટલી સજજ હતી! મારા પ્રશ્નના જવાબમાં તેણે જણાયું કે, તેને તો ગુજરાતમાં જ રહેવાની હીંછા છે. હજુય ગઢેણ કે ખચ્ચર ઉપર બેસીને વહેણા પર પાણી ભરવા તથા કપડાં ધોવા જવું કે પછી પથરાળ પહારીમાં ભમવું એને ગમે છે. ખાણીપીણીની તરાહમાં, સામાજિક વ્યવહારમાં કે પછી તહેવારોની ઉજવણીમાં તેણે તથા તેનાં જેવાં કેટલાંય કુટુંબોએ પુરાણી પરંપરાઓને સાચીયા છે. આ અભિગમમાં ભાણવા-ગણવાથી કોઈ ફેર પડ્યો નથી અને પ્રાચીન જીવનશૈલીને તથા પરંપરાગત ડહાપણને જીવનપર્યંત વળળી રહેવા માટે તે પ્રતિબદ્ધ છે. પોતાની સંસ્કૃતિ પ્રયેનું ગૌરવ તેના ચેહેરા પર જળકતું હતું. સુરેખ અક્ષરમાં તેણે પોતાનું ઈ-મેઈલ એન્સ્રેસ લખી આપ્યું. કહેતી હતી : ‘વધારે સવાલો પૂછવા હોય તો મને ઈ-મેઈલ કરજે. હું ચોક્કસ જવાબ આપીશ.’ બીજા પ્રવાસીઓ આવવા લાગ્યા હતા. મેં કહ્યું, ‘મારે હવે જવું જોઈએ.’ ભાઈ-બહેન બંને ચાના પૈસા લેવાની ના પાડવા લાગ્યાં. ખૂબ રકજક કરી પૈસા આપીને અમે નીકળ્યાં. મનમાં થયું, પેટ્રોની પુરાતન નગરી જેટલી જ મૂલ્યવાન વૈશ્વિક ધરોહર આ છોકરી અને તે જેણું પ્રતિનિષિત્વ કરતી હતી તે - અહીંની સ્ત્રીઓ પણ નથી?

— ભારતી રાણે

અંતિમ શ્યાસ સુધી સહજ

શ્રી ધીરુભાઈ શાહ

ચિલ્ડિના કવિ પાખલો નેરુદા મારા પ્રિય કવિ છે. મુ. ધીરુભાઈ શાકર, નેરુદાના આત્મવૃત્તાંત ‘મેમોસ’નો અનુવાદ કરે છે તે જાણી હું ઉમળકો વ્યક્ત કરવા એમને મળવા ગયો. સાથે નેરુદા વિરોનાં મારી પાસેનાં પુસ્તકો લઈને ગયો હતો, એમ માનીને કે એમને કદાચ કોઈ સંદર્ભે ઉપયોગમાં આવશે. ત્યારે એમની ઉંમર આશરે હરની હતી. એમને જોઈને જ પગે લાગવાનું મન થઈ જાય એવી એમની પ્રભાવક પ્રતિભા. સફેદ વસ્ત્રોમાં પુસ્તકો વચ્ચે ઘેરાયેલા એ કોઈ ઝાંખી જેવા જ જાણે લાગે. મને જોતાં એમણે ખૂબ પ્રેમથી આવકાર્યો. એમના ચહેરાના એ મધુર ભાવ કેટલાંય વર્ષો પહેલા દિવંગત થયેલા ખાદીધારી મારા બાપુજી અને શાળા-કોલેજના ગમી ગયેલા તમામ શિક્ષકો એક સામટા યાદ આવી ગયા.

વાતચીતમાં એમના માટે મેં એક સહજ ચિંતા વ્યક્ત કરી કે આ ઉંમરે આટલો બધો પરિશ્રમ શા માટે કરો છો ? એમનો જવાબ સાંભળી હું દંગ રહી ગયો. દસકાથી સાહિત્યજગત જોડે ખૂબ સક્રિય રીતે જોડાયેલો હોવા છતાં આ પ્રકારની નિસબત ખાસ જોવા મળેલી નહિ. એમણે અત્યંત સાહજિકતાથી આપેલો ઉત્તર હજુ આજેય સ્મરણમંજૂષામાં અકબંધ રાખ્યો છે, જેથી સાહિત્યસર્જન માટે મારું ઠિંકણ કદી ખૂટે નહીં. એમણે કહેલું, ‘જો રાજેન્દ્ર ! મૃત્યુ તો હવે ગમે ત્યારે આવવાનું છે, છેલ્લી ઘડીએ પણ એમ ન થવું જોઈએ કે મેં એક ક્ષણ પણ બગાડી હતી. અંતિમ ક્ષણ સુધી આમ જ હોઈ શકે ને !’ આ સંવાદ હજુ પૂરો થાય ત્યાં કુમારપાળભાઈ આવ્યા. એમને જોઈ ધીરુભાઈ ખીલી ઊઠ્યા. કહે, ‘તમે આવનારાં વીસ વર્ષ માટે સાહિત્ય માટે શું શું થઈ શકે તેના વિચારો આપો.’ હર વર્ષ ધીરુભાઈ આવનારાં વીસ વર્ષ માટે સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિઓ માટે શું થઈ શકે, તે માટે ‘રોડ મેપ’ માગતા હતા !

પાખલો નેરુદાનું એ અનૂદિત પુસ્તક ‘મેમોસ’(સત્યની મુખોમુખ, ૨૦૧૦) જ્યારે મારો હાથમાં આવ્યું ત્યારે સૌપહેલાં મેં એમની પ્રસ્તાવના વાંચી. એમણે નેરુદા પરનું સાહિત્ય આપવા માટે મારો આભાર માન્યો હતો. કોઈએ પણ સામાન્ય મદદ કરી હોય, તોપણ એ કૃતક્ષતા વ્યક્ત કરવાનું ભૂલતા નહિ. આજના સાહિત્યિક માહોલમાં ધીરુભાઈની આ વાત ઊડા ઘા પર શીતળ લેપ સમી લાગે છે.

— રાજેન્દ્ર પટેલ

શિવાજુરાવ રામોજુરાવ ગાયકવાડ

બાસઠ વર્ષ (૧૯૬૮-૨૦૨૧) અગાઉ સ્થપાયેલા ભારતીય સિનેમાના અગ્રણી દાદાસાહેબ ફાળકેના નામે અપાતો પુરસ્કાર રાષ્ટ્રીય હોવાથી મહત્વનો ગણાય છે. પુરસ્કારમાં અપાતી રાશિ (દસ લાખ રૂપિયા) એક ફિલ્મ પ્રોજેક્ટમાં વીસથી સિતેર કરોડ રૂપિયાનું વેતન લેતા એકોતેર વર્ષ (જન્મ ૧૨ ડિસેમ્બર, ૧૯૫૦)ના સુપરસ્ટાર રજનીકાંત માટે તો પરચુરણ હોય (એક અહેવાલ પ્રમાણે સાયન્સ-ફિક્શન ટેક્નો-ન્યુલર ‘ઓન્થિરન’ નામની તમિણ ફિલ્મ માટે તેમને રૂપિયા ૨૩ કરોડ મળ્યા હતા, જ્યારે ફિલ્મના નિર્મિણ પાછળ કુલ ૧૩૨ કરોડ રૂપિયા ખર્ચિયા હતા; ‘દરબાર’ નામની તાજેતર (૨૦૨૦)ની તમિણ ફિલ્મ માટે રજનીકાંતને ૭૦ કરોડ રૂપિયા મળ્યા હતા, ફિલ્મનું બજેટ હતું ૨૦૦ કરોડ રૂપિયા ! (આ આંકડાઓ દંતકથાઓને પણ શરમાવી દે એવા છે !) પણ પુરસ્કારની પોતાની આગવી ગરિમા હોય છે અને મોટા ભાગના રજયાશ્રિત પુરસ્કારોની જેમ દાદાસાહેબ ફાળકે પુરસ્કાર પણ બાકાત નથી રહેતો.

પુરસ્કારો સિવાય ફિન્સસ્ક્રિપ્શનાનું પણ આગવું રાજકારણ હોય છે. ૧૯૮૦ના દાયકામાં તમિણ ફિલ્મોના બે લોકપ્રિય મહાનાયકો કમલ હાસન અને રજનીકાંતની ફિન્સસ્ક્રિપ્શનો વચ્ચે આખા તમિણનાહુમાં રીતસરનાં ગંભીર યુદ્ધો થતાં હતાં. પછી એ યુદ્ધોને અટકાવવા માટે મહાનાયકોની દરમિયાનગીરીથી ફિન્સસ્ક્રિપ્શનો વેલફેર ઓસોસિયેશનોનું સ્વરૂપ અપાયું હતું. તમિણ સિનેમાના વિદ્વાન શિયોડોર બાસ્કરન કહે છે તેમ અમેરિકામાં ફિન્સસ્ક્રિપ્શનો ૧૯૮૦ના દાયકાના મૂકૃપટ ગાળાથી શરૂ થઈ ગયેલી પણ દક્ષિણ ભારતમાં (ખાસ કરીને તમિણનાહુમાં) ૧૯૮૫ના દાયકાથી ફિન્સસ્ક્રિપ્શનો શરૂ થઈ ગયેલી. તમિણમાં જેને રસિગાર મનરમ કહે છે તેવા રસિકોનાં સંગઠનો તમિણનાહુમાં ડેકેટકાણે ઊભાં થઈ ગયાં હતા. ફિન્સ અને રસિકો વચ્ચે બહુ તંત્ત્રજ્ઞત નહોતો રહ્યો, છતાં તેમાં જાતિ-ઉપજાતિવાદના તફાવતોનું રાજકારણ સક્રિય રહ્યું હતું. વર્ષ ૨૦૦૭માં તો રસિગાર મનરમ (ફિન્સસ્ક્રિપ્શન) નામની તમિણ ફિલ્મ પણ આવી હતી ! નો વન્ડર, શરૂઆતથી તમિણનાહુના મુખ્યપ્રધાનો ફિલ્મજગત સાથે સંકળાયેલા રહ્યા છે. તાજેતરમાં કમલ હાસનની જેમ રજનીકાંત પણ સક્રિય રાજકારણમાં જંપલાવનારા હતા પણ તબિયતે સાથ ન આપ્યો.

મધ્ય મુંબઈના મિની-ચેનાઈ જેવા ગણાતા માટુંગાના પરામાં (હાબર લાઈનના ડિગ્સ સર્કલ રેલવે સ્ટેશનની પણ નજીક થાય) આવેલા એસીથી પણ વધારે વર્ષો અગાઉ એટલે વર્ષ ૧૯૮૮માં બંધાયેલા અને ગાંધીજીએ અંગ્રેજોને આપેલી ‘ભારત છોડો’ની હાકલના ૧૯૪૨ના વર્ષથી ફિલ્મપ્રદર્શન ક્ષેત્રે સક્રિય થયેલા અરોરા વોક્ઝિના દ્વારે ઊભાં સુપરસ્ટાર રજનીકાંતનું પંચાવન ફૂટ ઊંચું તોતિંગ કટાઓઉટ, પૂરું અંધારું થતાં

નાનકડા બહિઓથી ઝગમગવા માંડશે. ત્રીચી(તમિળનાડુ)માં કેટલીક ફિન્સકલબોએ ૬૬ ફૂટ ઊંચા કટઆઉટ ઉભા કર્યા હતા, કારણ કે વર્ષ ૨૦૧૬માં ‘કબાલી’ના રિલીઝ (૨૨ જુલાઈ) વખતે રજનીકાંત હું વર્ષના થયા હતા. માહુંગાની મારી આ વાત પણ ૨૦૧૬ના વર્ષની જ છે. ૨૨ જુલાઈના દિવસે અરોરા ટોકીજમાં ફિલ્મ રિલીઝ થઈ ત્યારે નજીકના રામ મંદિરમાંથી રજનીકાંતની ફિલ્મ ‘કબાલી’ને આવકારવા માટે ચેંડા તાલ વાદ્ય વગાડતું વૃંદ આવ્યું હતું. સુશ વાચકો, આ દશ્ય અહીં આપેલી લિન્ક દ્વારા અડધી મિનિટના વીડિયો પર જોઈ શકશો, ઝગમગ થતા સુપરસ્ટારના કટઆઉટને પણ ! (<https://www.youtube.com/watch?v=Vm37TWOtnnk>)

અને પછી ફિન્સકલબોના અનેક વૃંદો નાચતાં ગાતાં ને રજનીકાંતના અભિનયની નકલ કરતાં અરોરા ટોકીજ તરફ આવવા માંડ્યાં. તેમની રફતારોનો પ્રવાહ નિરંતર ચાલુ રહ્યો હતો. કેટલાંક વૃંદોએ તો કટઆઉટ પર સેંકડો લિટર દૂધ રેડીને તેનું અભિષેકમ પણ કર્યું હતું. અરોરા ટોકીજના માલિક નાભી રાજનની વિનંતીને માન આપીને આવા ધવલ પ્રવાહી અભિષેકો બંધ કરાયા હતા અને અગાઉ કહ્યું તેમ વેલફેર એસોસિએશનોનાં કાર્યોને અનુસરીને પોતાના પ્રિય થલઈવરના માનમાં નિઃશુલ્ક આઈ-ક્રેમ્સ (ચક્કુ શિબિરો) યોજાયા હતા. નાભીસાહેબે ‘કબાલી’ ફિલ્મના રોજના ચાર શો રાખ્યા હતા પણ ૨૦૧૬ની પ્રિયજનોની માંગને પહોંચી વળવા માટે તેમણે પરોઢના ગણ વાગ્યાનો શો ઉમેર્યો હતો. સામાન્ય મધ્યમવર્ગિય લોકો ‘કબાલી’ની મોંધી (૩, ૧૧૦, ૧૨૦, ૧૫૦) ટિકિટ ખરીદવા માટે આખી રાત અરોરા ટોકીજની બહાર

સૂર્ય રહેતા. આવું તે કેવું ગાંડપણ ? પણ આ બધું તમિયો માટે સહજ છે, તેમાં બુદ્ધિયુક્ત (રેશનલ) તર્કનું કામ નહીં.

‘કબાલી’ના રિલીઝના બરોબર એક મહિના પછી એટલે બાવીસમી ઓગસ્ટની સાંજે અમે (હું અને મારા ફિલ્મરસિક કવિ-લેખક મિત્રો, મુકેશ વૈદ અને હેમંત શાહ) અરોરા ટોકીજ ગયેલા, ‘કબાલી’ માટે નહીં પણ અહુર ગોપાલકૃષ્ણનની ૨૦૧૬ની મલયાળમ ફિલ્મ ‘પીનિયમ’(વન્સ અગેઠન) જોવા માટે ગયા હતા. ત્યારે અરોરા ટોકીજે સાંજનો એક શો આ ફિલ્મ માટે ફાળવ્યો હતો. અહુરને હું વર્ષોથી ઓળખ્યું અને ‘પીનિયમ’ તેમની પ્રથમ ડિજિટલ ફિલ્મકૃતિ હોવાથી મને તે ખાસ જોવા

માટે કહેલું. મુકેશ અને હેમત પણ અહુર ગોપાલકૃષ્ણનની સિનેમા કલાને સન્માનનારા. પણ આ તે વળી કેવો જોગનુંજોગ ? અહુર ગોપાલકૃષ્ણન અને રજનીકાંત એક સાથે ?

જુલાઈ મહિનાનો ગાંડો વરસાએ હવે થોડો ડાખ્યો થયો હતો. બાજુમાં ઊભા રહેલા રજનીકાંતના યુવાન તમિણ ફેન અધ્યયન મારા મોબાઇલ ફોન પર અહીં આપેલો ફોટો લેતો હતો હતો ત્યારે તેને રજનીકાંતના કટઆઉટને પૂરો લેવાની કોશિશ કરવાનું અધ્યયનને મેં કહ્યું હતું. એમ જ કર્યું, થયું. અને તેથી જ અમે ત્રણ મિત્રો ઘણા વામણા લાગીએ છીએ. પણ રજનીકાંતના બે પગની વચ્ચે ઊભા રહેતી વખતે મારા સ્મૃતિપટલ પર ૧૯૭૦-૮૦ના દાયકાની અરોરા ટોકીજમાં મિત્ર ગોપાલન સાથે જોયેલી જાણીતા તમિણ ફિલ્મદિગંદરશક કે. બાલાચંદ્રની ફિલ્મ ‘અપૂર્વ રાગંગલ’ (૧૯૭૫) ઉપસ્થિત થઈ હતી.

રજનીકાંત અને કમલ હાસને આ ફિલ્મથી જ તો તેમના ફિલ્મ-અભિનયની રીતસરની કારકિર્દીનો આરંભ કર્યો હતો. અને ત્યારે (એટલે એમની ૧૯૯૬ની એવીએમ-નિર્મિત ‘મેજર ચન્દ્રકાંત’માં શિવાજીરાવે એવીએમે રાજનનો કિરદાર અદા કર્યો હતો ત્યારે) કે. બાલાચંદ્રે બેગ્લોરમાં પોલીસ કોન્સ્ટેબલ પિતા રામોજીરાવના ઘેર અને માતા જાંબાઈની કૂઝે જન્મેલા શિવાજીરાવ ગાયકવાડને રજનીકાંત નામ આપેલું જે વિશ્વપ્રસિદ્ધ થઈને ૨૦૨૧ના વર્ષમાં તેમને ભારતીય ઓસ્કાર ગણાતા દાદાસાહેબ ફાઝકે એવોર્ડ સુધી લઈ આવે છે. તેને જોવા માટે રજનીકાંતના મેન્ટર કે. બાલાચંદ્ર(૧૯૩૦-૨૦૧૪) તો નથી રહ્યા પણ તેમના સુપુત્ર કેલાસમ્ભ (જેને હું વ્યક્તિગત રીતે ઓળખતો) પણ નથી રહ્યા (મૃત્યુ ૨૦૧૭). કેલાસમે ફિલ્મસર્જનની તાલીમ અમેરિકામાં લીધી હતી. કેલાસમ્ભ ક્યારેક રજનીકાંતના સંદર્ભો ટાંકતા.

રીતસરની કારકિર્દી એટલા માટે કહ્યું કે તમિણ ફિલ્મ ‘અપૂર્વ રાગંગલ’ પહેલાં રજનીકાંતે એસ.આર.પુહુના કનગલની કન્નડ ફિલ્મકથા ‘સંગમ’માં નાનોસરખો પાઠ ભજવ્યો હતો જેની નોંધ નહોતી લેવાઈ. તેમ છિતાં કન્નડ ફિલ્મકથા ‘સંગમ’ને હું અગત્યની ગણું છું કારણ કે, તે એક સાથે ત્રણ ટૂંકી વાર્તાઓને રૂપાંતરિત કરે છે. ‘અપૂર્વ રાગંગલ’ વખતે શિવાજીરાવ ગાયકવાડ ઉર્ફે રજનીકાંત તમિણ ભાષામાં સંવાદી પણ સરખી રીતે નહોતા બોલી શકતા. રસપ્રદ રીતે કથા ‘સંગમ’ અને ‘અપૂર્વ રાગંગલ’ બંને દેશવ્યાપી કટોકટીના વર્ષ ૧૯૭૫માં બની હતી. હવે મૂળ મરાಠી કુંભમાં જન્મેલા શિવાજીરાવ ગાયકવાડને બસ-કન્ડકટરની નોકરી કરવાની જરૂર નહીં પડે. શિવાજીરાવ ગાયકવાડે તો ઓફિસબોય, કુલી ને સુથારીનું પણ કામ કર્યું હતું.

ચેન્નાઈ, વર્ષ ૨૦૧૨ : રજનીકાંત પ્રત્યક્ષ - મુંબઈના મેક્સસ્યુલર ભવન (ગ્યોથ ઇન્સ્ટિટ્યુટ) વતી યોજાયેલા કલાસિક ઇન્કેન્ટેશન્સ : ધ જર્મન ફિલ્મ ઓરકેસ્ટ્રા બેબેલ્સબર્ગ પર્ફર્મિસ એ. આર. રહેમાનના વિરાટ કાર્યક્રમની યોજનામાં હું સક્રિય રીતે સંકળાયેલો હતો. જર્મની અને ભારતના સાઈ વર્ષ પુરાણા ડિપ્લોમેટિક સંબંધોને ઊજવવાનો પ્રસંગ હતો. એ. આર. રહેમાનની ચેન્નાઈસ્થિત સંગીત શાળા અને બર્લિન શહેર પાસે આવેલા મૂકૃપટ યુગથી જીવંત રહેલા બેબેલ્સબર્ગ ફિલ્મ સ્ટુડિયોના

એક સો જેટલા ગાયકો અને સંગીતકારોએ એ. આર. રહેમાને કમ્પોઝ કરેલી વિવિધ રચનાઓને ભારતનાં પાંચ શહેરો (મુંબઈ, કોલકાતા, દિલ્હી, બેંગાલુરુ અને ચેન્નાઈ)માં પ્રસ્તુત કરી હતી. ચેન્નાઈના કાર્યક્રમમાં સુપરસ્ટાર રજનીકાંતે હાજરી આપી હતી, સાથે તેમનાં નાનાં પુત્રી સૌંદર્યા હતાં. અનેક ચાહકોથી ઘેરાયેલા રજનીકાંતને મળવાનો મોકો મળ્યો હતો ત્યારે મનમાં મૂળ પ્રશ્ન એ થયો હતો કે ફિલ્મ અભિનેતા માટે ગોરી ચામીનું કે હેન્ડસમ હોવું જરૂરી નથી. અને ખરે જ બોલિવૂડમાં દક્ષિણ ભારતના શ્યામવણી, માથે રુદ્ધાં વિનાના અભિનેતાઓ પ્રવેશ્યા પછી બોલિવૂડના ચહેરાની ભૂગોળ જ બદલાઈ ગઈ હતી. ચેન્નાઈના મણિરાત્મમે બોલિવૂડની ફિલ્મોનાં દશ્યોની પ્રકાશિત કરવાની ફ્લેય બદલી નાંખી. રજનીકાંતે મણિરાત્મમની તમિણ ફિલ્મ ‘થલપતિ’ (કમાન્ડર, ૧૯૮૧)માં સૂર્યની ભૂમિકા ભજવી હતી અને મલયાળમ ફિલ્મોના મહાનાયક મમ્મૂટીએ દેવરાજની. ફિલ્મનું વાર્તા વસ્તુ મહાભારતના કર્ણ અને દુર્યોધનનાં પાત્રોમાંથી લીધું હતું.

ચેન્નાઈના સર મુખ્ય વેન્કટ સુભા રાવ કોન્સર્ટ હોલમાં રજનીકાંતને પ્રત્યક્ષ મળતાં થયું કે આવા પાંચ ફૂટ આઠ ઈંચ ઉંચાઈના શ્યામવણી, માથે ચાઠાં પેલી ટાલ વાળા શિવાજીરાવમાં એવો તે શો જાદુ હશે કે જેના માટે કોઈ ફિલ્મનિર્માતા સિસ્ટેર કરોડ આપવા તૈયાર છે ને લાખો યુવાનો મરી ફિટવા માટે ? પંચાવન ફૂટ ઊંચા પચાવિભૂષણ રજનીકાંતના મચ લાર્જર બેન લાર્જફ દૂધથી અભિષેક કરેલા કટઆઉટ પર હજી ધવલતા વત્તાય છે ! અમે અરોરા ટોકીજ ગયેલા એ દિવસની વહેલી સવારે રજનીકાંતની ફિલ્મ ‘કબાલી’ના છ વાગ્યાના શો વખતે તમિણોના એક મોટા વૃદ્ધ સફેદ ભોપલા(દૂર્ધી)થી રજનીકાંતની આરતી ઉતારી હતી એવું થલઈવરના પરમ ચાહક અને અમારા એક્સિનટલ ફિલ્મોના અજ્યાને કહેલું.

વર્ષ ૧૯૭૫(અપૂર્વ રાગંગલ)થી ૨૦૦૭ની ‘શિવાજી : ધ બોસ’ સુધી રજનીકાંતે કુલ ૧૫૬ (તમિણ, હિન્દી, તેલુગુ, કન્નડ, મલયાળમ અને અંગ્રેજી સહિત) ફિલ્મોમાં અભિનય આપ્યો હતો. (માહિતી સ્રોત : ધ નેઇમ ઈઝ રજનીકાંત, ગાયત્રી શ્રીકાંત, ૨૦૦૮ : ઓમ્નુ બુક્સ, દિલ્હી) જે સરવાણો ૨૦૨૧માં વધીને ૧૬૬ થાય છે. આ લિસ્ટમાં અગિયાર (તમિણમાંથી હિન્દી રિમેઇક સહિત) ફિલ્મો એવી છે કે જેમાં હિન્દી ફિલ્મોના બીગ બી અભિતાબ બચ્યન અને થલઈવર રજનીકાંત સાથે થાય છે.

શિવાજીરાવ રામોજીરાવ ગાયકવાડ (ઉર્ફે રજનીકાંતના જીવન વિશે ગાયત્રી શ્રીકાંત સિવાય અન્ય બે બાયોગ્રાફીઓ (નમન રામચંદ્રનની ‘રજનીકાંત : ધ રેફિનિટિવ’ બાયોગ્રાફી અને પી. સી. સુબ્રમાણ્યન, રામ એન. રાકૃષ્ણનાલિભિત ‘ગ્રાન્ડ બ્રાન્ડ રજની’) લખાઈ છે. રજનીકાંતને શેરીએ પૂજ્યાં હતું કે તેઓ પોતાની આત્મકથા કયારે લખશે ? ત્યારે રજનીકાંતે કહ્યું હતું કે જ્યારે તેઓ મહાત્મા ગાંધીની આત્મકથા ‘સત્યના પ્રયોગો’ જેવી આત્મકથા લખવાની શક્તિ ધારણ કરશે ત્યારે ...

શતાવદીની સરકારી કર્મચારી

પ્રશ્ન. આપણી સરકારી ઓફિસોમાં કંઈ કરતાં કંઈ કામ થતું ન હોય એવું નથી લાગતું ? એક નાનુસરણું કામ પતાવતાં દમ નીકળી જાય છે. કશી ઓળખાજી ન હોય કે દ્રવ્યાદિનો પ્રબંધ ન હોય તો તમારું કામ થાય જ નહીં. તમારું આ અંગે શું માનવું છે ?

ઉત્તર. અપેક્ષા એ સર્વ દુઃખોનું મૂળ છે. આપણે આપણી ઓફિસો પાસેથી બહુ મોટી અપેક્ષાઓ રાખીએ છીએ. પ્રિયતમાની જેમ સરકારી ઓફિસે પણ આપણને વળતી ટપાલે પ્રત્યુત્તર પાઠવવો જોઈએ એવો દુરાગ્રહ આપણે સેવીએ છીએ. આપણું કામ ચયટી વગડતામાં થઈ જવું જોઈએ, કવચિત્ રૂબરૂ જવાનું થાય તો આપણાં દર્શન પામીને ધન્ય થઈ ગયાનો ભાવ કર્મચારીને અનુભવવો જોઈએ - આવી આવી આપણી અપેક્ષાઓ હોય છે. આવી અનુચિત અપેક્ષાઓ સંતોષાતી નથી એટલે આપણે નારાજ થઈ જઈએ છીએ. આને બદલે આપણે એવું માનવું જોઈએ કે આપણું કર્તવ્ય પત્ર લખીએ એટલે પૂરું થયું ગણાય. પત્રનો ઉત્તર મેળવવાની આશા રાખવી એ માયા છે. પત્રનો જવાબ આપણને જ મળે એવો આગ્રહ શા માટે ? આપણી પછીની ત્રીજી કે ચોથી પેઢીના વંશજને મળે તોય શો વાંધો ? સગરપુત્રોના ઉદ્ઘાર માટે ગંગાને રવાના કરવામાં સ્વર્ગના વહીવરીતંત્રે કેટલી પેઢીઓ સુધી વાર લગાડેલી ! આપણી ઓફિસો હજુ આતલો બધો વિલંબ નથી કરતી એ બદલ રાજી ન થવું જોઈએ ?

પ્રશ્ન. સરકારી ઓફિસોનો સમય ૧૦:૩૦થી ૬:૧૦ હોય તો બરાબર સાડાદસ વાગ્યે ભાગ્યે જ કોઈ આવે છે, ને કેટલાક છ ને દસ મિનિટ સુધી ઓફિસમાં રોકાતા નથી. આપણા કર્મચારીઓની આ અનિયમિતતા અંગે તમારું શું કહેવું છે ?

ઉત્તર. માણસ યંત્ર નથી, ઘડિયાળ યંત્ર છે. મોટા ભાગની ઘડિયાળો સાડાદસ વાગ્યે સાડાદસ જ વગાડે છે ! હવે જો યંત્ર પોતાનો સ્વભાવ છોડતું ન હોય તો માણસે શા માટે પોતાનો સ્વભાવ છોડવો જોઈએ ? કર્મચારી કેવા કેવા વિપરીત સંઝેગોનો સામનો કરીને ઓફિસે પહોંચે છે તે જાણો છો ? રાતે મસ્છર કરડ્યા હોય એટલે સવારના જાગવામાં મોહું થયું હોય; દાઢી કરતાં બ્લેડ વાગી ગઈ હોય ને મલમ શોધતાં વાર થઈ હોય; ગેંસનો બાટલો થઈ રહ્યો હોય અને પત્નીએ પેલી જાહેરાતમાં આવતી પત્નીની જેમ 'રસોઈ કંઈ જાદુથી થાય છે ?' એવું સંભળાવી દીધું હોય; એક બસ કેન્સલ થઈ હોય ને બીજી કંડકટરે ઊભી ન રાખી હોય, ને ત્રીજી બસમાં ચડવા જતાં, ઘકજીમુક્કીને કારણે પગમાંથી ચંપલ નીકળી ગયું હોય; ચંપલ જવા દેવાનું પોસાય નહીં એટલે બસ જવા દેવી પડી હોય - છેવટે ચોથી બસમાં અથડાતાં-કુટાતાં આવવું પડ્યું હોય - આવાં અનેક કારણોસર કર્મચારી ઓફિસે મોહો આવતો હોય છે. આપણે ગુણગ્રાહી દાણી કેળવવી જોઈએ ! કર્મચારી ઓફિસે આવે છે તે અગત્યની બાબત છે. એ ક્યારે આવે છે તે ગૌણ છે. ધૂમકેતુએ કહ્યું છે કે 'માણસ પોતાની દાણી બીજાની દાણીએ જુઓ તો અર્દું જગત શાંત થઈ જાય.' મોડા આવવાનો પ્રશ્ન તમે કર્મચારીની દાણીએ જોશો તો તમને લાગશે કે એ આવે છે અનાથીય હજુ અર્ધો કલાક મોડો આવવાને

હકદાર છે. તમે વ્યુત્પત્તિશાસ્ત્ર જાણતા હોત તો તમને ખબર પડત કે ‘મોટું’ શબ્દ સંસ્કૃત ભાષાના ‘મૃદુ’ શબ્દ પરથી આવ્યો છે. ‘મૃદુ’નો અર્થ ‘કોમળ’ થાય છે તે તમે જાણતા હશો. મોડા આવનારા લોકો મૃદુ હદ્યવાળા હોય છે. નિત્રાનો જલદી જલદી ત્યાગ કરવાની કઠોરતા તેઓનામાં હોતી નથી. ઓફિસનો સમય થાય એટલે ગૃહદ્વારા તો કરવો જ પડે; પણ પ્રિયજનોને તરણોડીને એકદમ નીકળી જવાની નિહુરતા તેઓ દાખવી શકતા નથી. બસમાં ધક્કામુક્કીમાં ચડવા જતાં અન્ય પ્રવાસીઓને પોતાનાથી કષ પહોંચશે તેવા જ્યાલે તેઓ બસ જવા દેવાનું પસંદ કરે છે. આમ, ઓફિસે મોડા આવતા કર્મચારીઓ ‘મૃદુ’ કહેતાં કોમળ હદ્યવાળા હોય છે. એટલે એમના નામની સામે ‘મોડા’, એવી નોંધ કરવાને બદલે ‘મૃદુ’ એવી નોંધ કરવી જોઈએ. જે કર્મચારીઓ છ અને દસ મિનિટ સુધી ઓફિસમાં રોકાતા નથી એ બધા યોગીઓ છે; તેઓ માયાનાં બંધનોથી પર છે. ‘બ્રહ્મ સત્ય છે; ઓફિસ મિથ્યા છે’ એ જ્ઞાનનો એમને સાક્ષાત્કાર થયેલો હોય છે. મિથ્યાતત્ત્વને વળગી રહેવાને બદલે એનાથી અળગા રહેવા મથતા જીવન્સુક્તો બ્રહ્મની આરાધના કરી રહ્યા છે એમ સમજું એમને વંદન કરો. આવા જીવન્સુક્તોને વંદન કરવાને બદલે એમની નિંદા કરીને તમે કર્મો બાંધી રહ્યા છો એમ જ કહેવાનું પ્રાપ્ત થાય છે.

પ્રશ્ન. મોડા આવીને પણ સૌ સીધા કામ પર ચરી જતા હોય તો તો સમજ્યા, પણ આ તો વહેલા આવ્યા હોય કે મોડા - પહેલાં તો સૌ છાપાં વાંચવાનાં, એકબીજા સાથે ગાપાં મારવાનાં - આ બધું બરાબર કહેવાય ?

ઉત્તર. શું બરાબર કહેવાય ને શું બરાબર ન કહેવાય તે નક્કી કરવું ખરે જ મુશ્કેલ છે. તમને જે બરાબર નથી લાગતું તેમાં મને કશું જ ખોટું નથી લાગતું. ઓફિસે આવીને સીધા ખુરશીમાં ગોઠવાઈ જવું એને હું સારા માણસનું લક્ષણ નથી ગણતો. સંવેદનહીન વ્યક્તિ જ આમ કરી શકે. ઓફિસે આવીને સૌ હળે-મળે, ક્યા વિસ્તારમાં મકાન ખાલી છે તેની માહિતી એકબીજાને આપે, બસમાં કંડકટર અને મુસાફરો વચ્ચે જઘણો થયો તેમાં ખરેખર કોનો વાંક હતો તે નક્કી કરે, સાડી માટેની સ્ત્રીહઠ અને પાઠ્યપુસ્તકો તથા યુનિફોર્મ માટેની બાળહઠનાં દુઃખો ગાઈ હૈયું હળવું કરે - આમાં ખોટું શું છે ? ઊલટું આપણા કર્મચારીઓમાં પારિવારિક ભાવનાનો ઘણોબધો વિકાસ થયો છે એની નિશાની છે.

પ્રશ્ન. થોડીધારી વાતચીત કરી સૌ કામ પર ચરી જતા હોય તોય સમજ્યા, આ તો બધાં છાપાં વાંચે, સમાચારો પર ટીકાટિપ્પણ કરે - આ બધું ટીક કહેવાય ?

ઉત્તર. પ્રત્યેક કર્મચારી વર્તમાનપત્રોના વાચનની અગત્ય સારી પેઢે જાણે છે. એટલે કેવળ યુગધર્મને અનુસરાને છાપાં વાંચીને પરસ્પર વિચારવિનિમય કરે તે સર્વથા ઉચ્ચિત છે. આમ કરવાથી ઓફિસના કામમાં થોડું મોટું થતું હશે, પણ આનાથી જગતની જ્ઞાનરાશિમાં કેટલી અભિવૃદ્ધિ થવાની ! જ્ઞાનવિનિમયની આ ઉમદા પ્રવૃત્તિને કારણે કર્મચારીઓને પોતાના કામ અંગેના નિર્ણયો લેવામાં વિનંબ થતો હશે, પણ આ દેશ માટે સંસદીય પદ્ધતિની સરકાર અનુકૂળ ગણાય કે પ્રમુખપદ્ધતિની; ભારતે આંતરરાષ્ટ્રીય નાણાભંડોળ પાસેથી લોન લેવી જોઈએ કે નહીં, પાકિસ્તાન સાથે કેવો વર્તાવ કરવો જોઈએ - આ ને આવા - દેશના તમામ સણગતા પ્રશ્નો અંગે આપણા કર્મચારીઓ

તવરિત નિર્ણય લઈ શકે છે. કર્મચારીઓ ઓફિસનો વહીવટ ચલાવવા માટે ભલે પૂરતી મદદ કરી શકતા નથી, પણ દેશનો વહીવટ ચલાવવા માટે કેટલી મોટી વૈચારિક મદદ કરે છે ! અને આખરે ઓફિસના હિત કરતાં દેશનું હિત વધારે મહત્વનું છે !

પ્રશ્ન. કામ પર ચઢ્યા પણ કર્મચારીઓ લાંબો સમય ખુરશીમાં બેસતા નથી. પોતપોતાનાં ટેબલ નીચે બૂટ-ચંપલ મૂકી સો એકબીજાને મળવા કે કેન્ટીનમાં ચા પીવા નીકળી જાય છે. કર્મચારીઓના આવા વલણ અંગે તમારે શું કહેવાનું છે ?

ઉત્તર. એ જ કે આમાં કશું જ ખોટું નથી. માણસ બે ઘડી પગ ધૂટો કરવા નીકળે એમાં આપણે આટલો બધો કકળાટ કરી મૂકીએ છીએ એ જ બતાવે છે કે જગતની સૌથી વધુ સહિષ્ણુ ગણાતી આપણા દેશની પ્રજામાં હવે સહિષ્ણુતા ઓછી થતી જાય છે. પ્રાચીન સંસ્કૃતિવાળા દેશ માટે આ સારી બાબત નથી. શ્રીરામયંદજુ ચરણપાદુકા મૂકી ચૌદંડી કલાક આમતેમ આંટો મારી આવે તો એની નિંદા કરીએ છીએ ! આવા બેવડા ધોરણથી વિચારવાનું જોઈ રીતે ઉચિત નથી. વળી, એકની એક જગ્યાએ બેસી રહેવાથી ડાયાબિટીસ, બ્લડપ્રેશર, હદ્યરોગ જેવા ભયંકર રોગો થાય છે તે સર્વવિદ્ધિત છે. હવે શરીરમાંચ ખલુ ધર્મસાધનમ - આપણું સંસ્કૃતિવાક્ય છે. પોતાની ફરજ બજાવવા માટે પણ શરીરને તંદુરસ્ત રાખવું જોઈએ. કર્તવ્યપાલનની ઉચ્ચભાવનાથી પ્રેરાઈને જ ફરજ બજાવવા માટે પણ શરીરને તંદુરસ્ત રાખવું જોઈએ. કર્તવ્યપાલનની ઉચ્ચ ભાવનાથી પ્રેરાઈને જ આપણા કર્મચારીઓ બેઠાડુ જીવન ગાપતા નથી.

પ્રશ્ન. કર્મચારીઓ જેટલો વખત ટેબલ પર બેસે છે તેટલો વખત પણ મન પરોવિને કામ કરતા હોય તો ય સમજ્યા, પણ એ વખતે કેટલાક નવલક્ષ્ણ વાંચતા હોય છે કે સગાંસંબંધીને પત્ર લખતા હોય છે. અમારાં એક ઓળખીતાં બહેન તો ઓફિસસમય દરમિયાન મોટા ભાગનો સમય સાડલા પર ભરતકામ કરવામાં કે સ્વેટર ગૂંથવામાં ગાળે છે. આના બચાવમાં તમારે કંઈ કહેવાનું છે ?

ઉત્તર. પહેલાં તો, તમે વાપરેલો ‘બચાવ’ શબ્દ યોગ્ય નથી. હું કર્મચારીઓનો બચાવ નથી. કરતો, તમારી દસ્તિ પર માયાનાં પડળો છવાયાં છે તે દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરું છું. હવે તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર : માણસ રસ્તા પર ચાલે તેની આપણને નવાઈ લાગતી નથી. પણ સરકસમાં માણસ તારના દોરડા પર ચાલે છે ત્યારે આપણે અહોભાવથી જોઈ રહીએ છીએ. ધરમાં બેસીને સાડલા પર ભરતકામ કરવું કે સ્વેટર ગૂંથવું એમાં કશું અસાધારણ નથી, પણ સરકારી ઓફિસમાં બેસી, સરકારની બતી ને સરકારના પંખાનો ઉપયોગ કરી, સાડલા પર ભરતકામ કરવું કે સ્વેટર ગૂંથવું તે અસાધારણ ઘટના છે. સાહેબ ઓળિતા આવી ન જાય, બાજુની ખુરશીમાં બેસીને ઊંઘતા સહકર્મચારીની ઊંઘમાં ખલેલ ન પડે - વગેરે વગેરે કેટકેટલી બાબતો પર ધ્યાન આપવાનું હોય છે ! એકસાથે અનેક બાબતો પર ધ્યાન આપી શકનાર ‘શતાવધાની’ કહેવાય છે. આપણા દેશમાં શતાવધાનીઓની આટલી મોટી સંખ્યા છે તે જાણી તમારી છાતી ગજગજ ફૂલવી જોઈએ, એને બદલે તમે આવી રીતે નિંદા કરો તે તદ્દન અધિત્તિત છે.

સ્થાયી શાંતિની ખોજ

અમેરિકાની યેલ યુનિવર્સિટી ખાતે ૪ એપ્રિલ, ૨૦૧૭ના રોજ ઈલાબહેન ભાડું આમંત્રિત થયાં હતાં. કાર્યક્રમના આરંભની અને પરિચયની ઔપचારિક વિધિ સમેટાય તે પહેલાં શ્રોતાઓમાંથી એક વિદ્યાર્થીએ ઉભા થઈ સ્ટેજ પર બેઠેલાં ઈલાબહેનને પ્રશ્ન કર્યો, ‘બહેનશ્રી, તમે તમારો સ્વનો પરિચય કેવી રીતે આપો?’ આ અચાનક અને અણધાર્યા પ્રશ્ને ઈલાબહેનને વિચારતાં કરી મુક્ક્યાં. તેમણે થોડી વાર વિચાર કર્યો અને વળતો જવાબ વાય્યો : વિમિન, વર્ક એન્ડ પીસ (Women, Work and Peace). – આ ગ્રાણ શબ્દો દ્વારા તેમણે ખુદનો પરિચય વ્યક્ત કર્યો. તુરત તો ત્યાં તેમને આ શબ્દોનો પ્રતિભાવ ન મળ્યો પણ ત્યાર પછી આ જ શબ્દો તેમના વ્યાખ્યાન માટે સતત વપરાયા. અલભત, આ પૂર્વે જ્ઞાપાનના ટોકિયોમાં નિવાનો પીસ પ્રાઇજ(૧૩ માર્ય, ૨૦૧૦)ના સ્વીકાર સમયે આ વિચારો ઈલાબહેને જરા સ્પષ્ટ સ્વરૂપે મૂકીને તેને વ્યાપક સ્વરૂપે રજૂ કર્યી હતા. સ્વાશ્રી મહિલા સેવા સંઘની બહેનો વતી નિવાનો શાંતિ પુરસ્કારનું આ બહુમાન સ્વીકારતાં તેમણે આ શબ્દત્રયીને વધારે વિસ્તૃત સંદર્ભમાં સ્પષ્ટ કરી હતી. શાંતિની તેમની આ નવી, નોખી વ્યાખ્યા કંઈક આ રીતે સ્પષ્ટ કરી શકાય.

શાંતિ - યુદ્ધ પછી સ્થપાતી શાંતિ બીજું નવું યુદ્ધ શરૂ થાય ત્યાં સુધી જ ટકે છે. એનો અર્થ એ કે યુદ્ધને અંતે સ્થપાયેલી શાંતિ આપમેળે ઊગેલી શાંતિ નથી. કદાચ તે લાદવામાં આવેલી શાંતિ હોય છે અને ઘણુંખરું ટૂંકજીવી હોય છે. તેમના મતે ખરેખર તો શાંતિ એટલે જ અહિસા. લાં...બી, લાંબું ટકે (લગભગ સ્થાયી હોય) તેવી શાંતિ મેળવવી હોય તો તે અહિસા વગર મેળવી શકાય જ નહીં. રોજબરોજના જીવનમાં અહિસક રહેવું એટલે જ્યાં શાંતિ નથી ત્યાં શાંતિનું ઘડતર કરવું. તેમના મતે ગરીબ લોકોને ગરીબ રાખવા - ગરીબ જ રહેવા દેવા તે હિંસા છે, તે શાંતિ નથી. શાંતિ અને ગરીબી - બને એક સાથે અસ્તિત્વ ધરાવી શકે નહીં, તે પરસ્પર વિરોધી છે. આવી સ્થિતિમાં કદાચ યુદ્ધ ન ચાલતું હોય પણ ગરીબીને ચાલુ જ રહેવા દઈએ ત્યારે ચોક્કસપણે તેમાં ગર્ભિત રીતે યુદ્ધની શક્યતાઓ પડેલી જ હોય છે. ‘સેવા’ ગરીબી-નાબૂદી દ્વારા શાંતિ ઊભી કરવાના પ્રયાસોની દિશામાં કામ કરે છે. શાંતિ રોજિંદા જીવનની બાબત છે, શાંતિનો ઘણો બહોળો અને ઊંડો અર્થ તેઓ તાકે છે. તે માત્ર રાજ્યનો વિષય નથી કે નથી તો વિદેશનીતિનો વિષય. કાયમી શાંતિ ઊભી કરવાની ચાવી છે ગરીબીની નાબૂદી.

મહિલાઓ - વિશેષ ગરીબ મહિલાઓ અહિસક રહીને એક એક ઊગે શાંતિનું ઘડતર કરવામાં મદદરૂપ બને છે. શાંતિ-ઘડતરનું આ કામ તળભૂમિ(ground

level)માંથી, રોજરોજનાં કામો થકી, વैશ્વિક પ્રક્રિયાઓ થકી કરવાનું હોય છે. શાંતિ આપણી અંદર, આપણામાં પડેલી હોય છે. પ્રેમ અને બીજાની કાળજ લેવાનું કોઈ પણ વિષ્યાત્મક કે રચનાત્મક કામ શાંતિનું ઘડતર કરે છે. જ્યારે લાખો લોકો આ દિશામાં કામ કરે છે ત્યારે શાંતિનો વિસ્તાર થાય છે અને સમૃદ્ધિની શરૂઆત થાય છે. તેમના મતે આ કંઈ

નવી વાત નથી, ગાંધીજી કે ઈસુ પ્રિસ્ટ કે બુદ્ધે કરેલી રજૂઆત જેટલી જ જૂની આ વાત છે. એ આપણા હદ્યમાં છે પણ અગત્યાં કામો હાથ ધરીએ ત્યારે આપણે તેને ભૂલીને બાજુ પર મૂકી દીધી હતી. આથી જ ઈલાબહેન સ્વાશ્રયી બહેનોના પોતાના કામને શાંતિ સ્થાપવાના પથ પરનું કદમ ગણે છે. પુસ્તકમાં તેઓ જણાવે છે કે 'Lord make me an instrument of the Peace'.

તેમના સ્વયંના સેવા સંસ્થાના અનુભવોથી સમજાય છે કે શાંતિનું ઘડતર કામથી, આવકથી અને ભરણપોષણથી થાય છે. આવક મેળવવાના શ્રમભર્યા પ્રયાસોથી, પરિવાર માટે રોજેરોજ કામ કરવાથી શાંતિ રચાય છે. મહિલાઓ અને પુરુષો જ્યારે રોજેરોજના ધોરણે કામ કરે ત્યારે તેનાથી શાંતિ રચાય છે. 'સેવા'માં સહુ બહેનો શાંતિને વિસ્તારવા, વ્યાપક બનાવવા એટલે કે શાંતિનું લોકશાહીકરણ કરવા પ્રયાસ કરે છે અને તેને ગાંધીજીએ શીખવેલા રસે સૌનું કામ ગણીને ચાલે છે. દેશોમાં, સમાજોમાં અને પ્રજાઓમાં સાધનસંપત્તિની અસમાન અને ગેરવાજબી વહેંચણી થયેલી છે. મહેનત કરનારને તેમની મહેનતનું વાજબી વળતર મળતું નથી, એથી એક પ્રકારનો અંજ્યો જન્મે છે. આવો અંજ્યો ઠારવાના પ્રયાસો ના થાય ત્યારે લાંબે ગાળે કાંતિ પેદા થાય છે. આ અંજ્યો શાંતિને જીખમાવે છે. ગરીબોને કચ્ચીને, તેનું શોષણ કરીને, સાધનસંપત્તિ પર અંકુશ જમાવીને આપણે સંધર્ષ પેદા કરીએ છીએ. એ સંધર્ષ હિંસા પણ ઊભી કરે છે. સંધર્ષ અને હિંસા રોકવા - તે અટકાવવા મહેનતકશ વગની તેની મહેનતનું વાજબી વળતર આપવું તે શાંતિની રચનાની પાયાની શરત છે.

ગરીબી-ગરીબો પ્રત્યે માત્ર ઠાલી સહાનુભૂતિ નહીં પણ શોષણ અટકાવવું તેમજ ગરીબોને કર્તવ્યના માર્ગ પર લાવીને કામ સોંપવું. કામના વાજબી દામ દઈ તેમને ગૌરવભેર સ્વનિર્ભર બનાવવા. કામના ગૌરવ થકી મહિલાઓ પરિવારને સુખ-શાંતિ ભણી લઈ જાય છે ત્યારે ગૃહકલેશ - સમાજકલેશ ઘટે છે. બહેનોને ન્યાય મળે છે, આત્મસન્માન મળે છે અને સમાજમાં બરોબરીનું સ્થાન મળે છે. એથી સમાજોમાં શાંતિ

ઈલાબહેન ભડુ

પ્રસરે છે, દેશોમાં શાંતિ પ્રસરે છે. હાથ ઉપરના ઉધમો-કામ મહિલાને તો મજબૂત કરે જ છે સાથોસાથ સમાજ અને દેશને પણ મજબૂત કરે છે. ગાંધીજીએ રેટિયા થકી ગામને છેવાડે રહેતી વૃદ્ધાને આજીવિકા મળી રહે તેની વાત કરી હતી તેમ અહીં ઈલાબહેને પણ હાથ પરનાં ઠગલો કામ થકી આજીવિકા રળતી બહેનોના કામના સન્માનની રજૂઆત કરીને લાંબા ગાળાની એટલે કે ટકાઉ શાંતિ મેળવવાની વાત કરી છે, જ્યાં શોષણનો અંત હોય અને હાથ પર ઠગલો કામ હોય.

આ અને આવા અન્ય અણમોલ વિચારોનો ખજાનો ધરાવતું પુસ્તક છે ‘વિમિન, વર્ક એન્ડ પીસ’. તેમાં ઈલાબહેનનાં ૫૦૦માંથી પસંદ કરાયેલાં ૨૭ વ્યાખ્યાનોનો સંચય કરવામાં આવ્યો છે. તેમાં અસંગ્રહિત શ્રમિક બહેનોના પ્રશ્નોને વાચા આપતી, તેમના પ્રશ્નો અને હક્કો માટે મથતી ‘સેવા’ સંસ્થાના પ્રયાસો અને વિચારો કેન્દ્રસ્થાને છે. ‘સેવા’નાં આ કાર્યો શાંતિ સ્થાપવાના માર્ગ પરનું પહેલું ડગલું છે. સૂર્યપૂર્વક પસંદ કરાયેલાં આ ૨૭ વ્યાખ્યાનોનો સંચય, સંપાદન અને પ્રવેશક તૈયાર કર્યો છે માર્ગ શાસ્ત્રીએ. પુસ્તકનું પ્રકાશન કરનાર સંસ્થા છે નવજીવન - સાંપ્રત. પુસ્તકનું આમુખ રેનાના જાબવાલાનું છે. આશીર્વયનો વ્યક્ત કર્યા છે જ્યોતિ મેકવાન અને કપિલા વણકરે. પુસ્તકમાં જે ૨૭ વ્યાખ્યાનો પસંદ કરાયાં છે તે ઘણા પાચાના વિચારો વ્યક્ત કરે છે અને ઈલાબહેનના ચાર દાયકાની કારકિર્દીનો વ્યાપ ધરાવે છે. આ વ્યાખ્યાનો વિવિધ વર્ષોમાં, વિવિધ સંસ્થાઓમાં અને વિવિધ પ્રસંગોએ યોજાયાં હતાં. વ્યાખ્યાનનાં સ્થાન, સમય અને પ્રસંગની નોંધ પણ તેમાં અલગથી ઉલ્લેખ પામી છે. પ્રત્યેક વ્યાખ્યાનના આરંભે તેનો સારસંક્ષેપ મુકાયો છે. તેમજ વ્યાખ્યાનના અંતે મોટે ભાગે તેમાં ઈલાબહેનના મૂલ્યવાન વિચારો ટાંકવામાં આવ્યા છે. સૌથી અગત્યની બાબતની અહીં નોંધ લઈએ કે સંચયકારે જે તે વ્યાખ્યાન અંગે વ્યાખ્યાનકાર ઈલાબહેન સાથે જે તે વિષય અંગે વાર્તાલાપ કરી તે વિષય બાબતે વિશેષ માહિતીને વ્યક્ત કરી છે. તેમાંથી વિષયને અધ્યતન સંદર્ભ મળે છે. તે સાથે ઈલાબહેનના ‘ગરીબ, પણ છૈયે કેટલાં બધાં’ તેમજ ‘અનુબંધ : સો માઈલનો સંબંધ’ – પુસ્તકોનું સ્મરણ તાજું થાય છે. તેમના પતિ રમેશભાઈ ભણને અર્પણ કરાયેલું અને તેમના પૌત્ર ભાઈ સોમનાથ દ્વારા સજાવાયેલું આ પુસ્તક લેખિતજગતમાં આવકાર્ય છે. પુસ્તકના અંતે મુકાયેલું બદરીભાઈ જોખીનું કાવ્ય પર્યાવરણની બેહાલી તરફ આંગળી ચીધિ છે. સાથે તેનો અંગ્રેજ અનુવાદ પણ છે. આ સંદર્ભમાં પર્યાવરણીય બાબતોની ચિત્તાની નોંધ લેવી રહી.

એકંદરે આ પુસ્તક દ્વારા ઈલાબહેનના વિચારજગતને વાચા મળી છે. અલબત્ત, મારું એક વિશેષ નિરીક્ષણ પણ આ સાથે મૂકવું ઉચ્ચિત ગણાશે, ‘અનસ્યા’(સેવાનું મુખપત્ર)ના નિયમિત વાચકો આ વિચારોથી સુપરિચિત છે જ. એટલે ગુજરાતીભાષી-જગતથી આગળ વધીને અંગ્રેજીભાષીજગત સુધી આ વિચારો પુસ્તક સ્વરૂપે વાચકવર્ગ સમક્ષ મુકાયા છે તે તેને બહોળો વાચકવર્ગ અને નવા આયામ પૂરા પાડે છે.

— રક્ષા મ. વ્યાસ

અપટી મીઠું, કેટલું મહત્વનું !

૧૨ માર્ચ, ૧૯૩૦ આપણી આજાઈના સંઘર્ષ માટેનો આ એક સીમાચિહ્નરૂપ દિવસ છે. આ દિવસે મહાત્મા ગાંધીએ સાબરમતી આશમથી દાંતીકૂચનો પ્રારંભ કર્યો હતો. ઉઠો કિમીનું અંતર પગપાળા કાપી દ એપ્રિલે, નવસારી પાસે દાંતીના દરિયાનિને ચપટી મીઠું ઉપારીને તેમણે મીઠાનો કાયદો તોડ્યો હતો. આમ આજાઈ માટેની લડાઈમાં મીઠાની એક અદ્વિતીય ભૂમિકા રહી. મીઠાને વફાદારીનું પ્રતીક પણ માનવામાં આવે છે. ઉપવાસમાં લોકો ‘સિંધાલૂષા’નો જ આગ્રહ રાખતા હોવાનું કારણ કદાચ પારંપરિક રીતે મીઠું બનાવતી વખતે - પકવતી વખતે અગરિયાઓના પગનો થતો સ્પર્શ પણ હોઈ શકે. સિંધાલૂષા હોય કે આપણા રોજિદા વપરાશનું દરિયાઈ મીઠું હોય, બંનેમાં સોદિયમ ક્લોરોઇડ નામનું રસાયણ વિપુલ માત્રામાં હોય છે. વિવિધ પ્રકારના સંયોજનથી બનતા જુદા જુદા ઔસિડ, બેઇઝ અને ક્ષારનું રસાયણશાસ્ત્રમાં વિશેષ મહત્વ છે. ઔસિડ એટલે કે તેજબ સ્વાદે ખાણે તેમજ બેઇઝ તૂરો હોય છે. આ બંને રસાયણો દાહક હોય છે માટે ચાખવાનો પ્રયત્ન ન કરીએ તો સાંકું. રસોડામાં વપરાતા દૂધ અને સરકામાં પણ ઔસિડ હોય છે. જ્યારે સફાઈ માટે ઉપયોગમાં લેવાતા મોટા ભાગના પ્રવાહીઓમાં બેઇઝ હોય છે.

બેઇઝનું સૌથી હાથવગું ઉદાહરણ છે સોડા. એકવારેજિયા નામનો તેજબ એટલો જલદ હોય છે કે તે સોના તેમજ પ્લોટિનમ ધાતુઓને પણ ઓગળી નાખે છે, જ્યારે કોસ્ટિક સોડા નામનો બેઇઝ ભલભલા કાર્બનયુક્ત જૈવિક કચરાને સાફ કરી નાખે છે. ઔસિડ અને બેઇઝના રાસાયણિક સંગમથી મળે છે ક્ષાર અને પાણી. ક્ષાર પાણીમાં ઓગળેલો હોય છે. આ રાસાયણિક પ્રક્રિયાને તટસ્થીકરણ (Neutralization) કહેવામાં આવે છે. લવણ એટલે કે ક્ષાર સામાન્ય રીતે તટસ્થ વીજભારિત હોય છે. આ તો થઈ પ્રયોગશાળાલક્ષી વાતો. આપણે જે મીઠું (Sodium Chloride - સોદિયમ ક્લોરોઇડ) ઉમેરી સ્વાદના ચટાકા લઈએ છીએ તે તો કુદરતની વિશાળ પ્રયોગશાળામાં તૈયાર થઈ આપણને ‘રેડી મેઝિડ’ મળે છે. અલબત્ત, તેમાં અન્ય પદાર્થો ભણેલા હોય છે - પાણીમાં ઓગળેલું હોય છે. મીઠાને અલગ તારવવા માટે અને ઘન સ્વરૂપે મેળવવા માટે થોડો શ્રમ તો ઉઠાવવો જ પડે ને !

માનવીએ મીઠાના વિવિધ કુદરતી ઝોતો પૂર્ખી પર ખોળી કાઢ્યા છે. આ બધામાં મીઠાનો સૌથી વિશાળ અને મુખ્ય ઝોત છે મહાસાગર. સમુદ્રના એક લિટર ખારા પાણીમાં પાંત્રીસ ગ્રામ મીઠું હોય છે. અલબત્ત, આ માપમાં પણ સમુદ્ર સમુદ્ર થોડો ફેરફાર હોય છે. જોઈન અને ઈજરાયલ વચ્ચે આવેલો મૃત સમુદ્ર (આમ તો તે સરોવર છે) સામાન્ય સાગર કરતાં દશ ગણો વધુ ખારો છે તેને કારણે તેમાં દૂબી જવાનું નથી. સ્વાભાવિક રીતે જ મીઠા-ઉદ્યોગ દરિયાનિનારે પાંગર્યો છે. દેશમાં ગુજરાતનો દરિયા-

કિનારો સૌથી લાંબો છે તેને કારણો મીઠા-ઉદ્ઘોગમાં પણ ગુજરાત મોખરે છે. હા, મીહું મેળવવાની મૂળભૂત પદ્ધતિ સો ટક સૂર્યઊર્જી પર આધારિત છે. આ પદ્ધતિ સર્વવિદ્યિત છે માટે તેનું પુનરાવર્તન કરતા નથી. ક્ષારીય પાણીમાં અન્ય જીવોની સાથે શેવાળ અને અતીવ સૂક્ષ્મ જીવસૃષ્ટિ પાંગરે છે જેને લીધે ખારા પાણીનાં તળાવોમાં કે લાંબા સમય સુધી ભરાયેલાં ખાબોચિયામાં વિવિધ રંગોની જાંય પડે છે. મીહું ફક્ત દરિયાના પાણીથી જ પાકે તેવું નથી. ધરતી પર પણ મીઠાની ખાણ હોય છે. પૃથ્વીના પોપડાની ઉથલ-પાથલને લીધે મહાસાગરનો કેટલોક ભાગ બંધિયાર બની જાય છે અને રચાય છે ખારા પાણીનાં સરોવરો. સતત બાધીભવનને કારણો લાખો વર્ષો પછી તેમાંના કેટલાંક સરોવરો મીઠાની ખાણમાં રૂપાંતરિત થઈ જાય છે. ઘણી વખત નદીનો કેટલોક ભાગ બંધિયાર થઈ જાય છે. તેમાં સતત જમીની ક્ષાર ભળતા જતા હોવાથી જતે દાડે તે ખારા પાણીનું સરોવર બની જાય છે. લદાખનું પેન્ગોંગ સરોવર આનું ઉદાહરણ છે. ખેર ! આવી એક મોટી મીઠાની ખાણ પાકિસ્તાનના પંજાબ પ્રાંતમાં ઈસ્લામબાદની દક્ષિણે લગભગ ૧૮૦ કિમી. દૂર આવેલી છે. તે ખેત્રા ખાણ તરીકે ઓળખાય છે. ચારસો વર્ગ કિલોમીટર વિસ્તારમાં ફેલાયેલી ખેત્રા ખાણમાંથી મીઠાનું સૌથી મોહું બનન થાય છે. ખાણાના મીઠાને આપણો સિંધાલૂણ, હિમાલય મીહું કે 'રોક સોલ્ટ' તરીકે ઓળખીએ છીએ.

મીઠામાં ફક્ત સોઽિયમ કલોરાઇડ જ હોય તેવું નથી. તેમાં મેળેશિયમ અને ડેલ્ફિયમના કારો ગ્રાફ્ટિક રીતે જ ભગેલા હોય છે જેને મીઠાની અશુદ્ધિ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. સૂર્યઊર્જીથી ગ્રાફ્ટિક રીતે મીહું પકવતાં સમય ઘણો જાય છે ઉપરાંત અશુદ્ધિઓ પણ જેમની તેમ રહે છે. અશુદ્ધિઓને નિયંત્રિત કરવા માટે અને ઝડપથી મીહું પકવવા માટે સાધનોનો ઉપયોગ કરી શુદ્ધાવકાશમાં દરિયાના ખારા પાણીનું બાધીભવન કરવામાં આવે છે. આ રીતે મળતા મીઠાના રુટિકોનું કદ પણ નિયંત્રિત કરી શકાય છે. મીઠામાં ગઢ્ઢ બાજી ન જાય તે માટે તેમાં સોઽિયમ ઓલ્યુમિનોસિલિકેટ અથવા મેળેશિયમ કાર્బનેટ જેવાં ખાસ રસાયણો પણ ઉમેરવામાં આવે છે. મીહું દરેકના રોજના વપરાશનું ઘટક છે માટે આખાય દેશના આરોગ્યના રક્ષણ માટે તેને માધ્યમ બનાવાય છે, જેમ કે આપણા દેશમાં એક ટન મીઠામાં ૫૭

ખેત્રા મીઠાની ખાણ – પાકિસ્તાન

ગ્રામ જેટલું
પોટેશિયમ આયોડેટ
કે પોટેશિયમ
આયોડાઇડ નામનું
આયોડિન સંયોજન
ઉમેરવામાં આવે છે
તો બીજી દેશોમાં
ફોલિક એસિડ
ઉમેરાય છે. એક
વિશેષ પ્રક્રિયા દ્વારા

સામાન્ય મીહું ગંધ રહિત કરવામાં આવે છે. અલબત્ત, રોક સોલ્ટમાં ભળેલી સફ્ફરની અશુદ્ધિની વિશેષ ગંધ અને ખાસ સ્વાદને લીધે તેની આગવી ઓળખ ઊભી થાય છે. આપણે તેને સંચળ, કાલા નમક કે બ્લોક સોલ્ટ તરીકે ઓળખીએ છીએ. સંચળની માંગને કારણે સામાન્ય નમક પર પ્રક્રિયા કરીને કાલા નમક બનાવવાની રીત પણ અસ્થિત્વમાં આવી છે.

સમુદ્રના પાણી અને મીઠાની ખાશ ઉપરાંત કેટલીક ખાસ વનસ્પતિઓ પણ મીઠાનો ઝોત બને છે. આ વનસ્પતિઓમાં મીઠાનું પ્રમાણ વિશેષ હોય છે. દક્ષિણ અમેરિકામાં થતા ઈન્ડિયન સોલ્ટ ટ્રીને બાળી તેની રાખમાંથી ત્યાંની ‘ચાકો’ જાતિ નમક મેળવે છે. આપણી પણ કેટલીક વનસ્પતિઓ જેવી કે લુણીની ભાજી, તાંદળજાની ભાજી વગેરેમાં ક્ષાર વિશેષ માત્રામાં હોય છે. દેશના દરિયાકિનારે ક્ષારચયુર વનસ્પતિ તીરે છે. તેનો યોજનાબદ્ધ ઉછેર કરી તેમાંથી મીહું બનાવવામાં આવે છે. ભાવનગરની સેન્ટ્રલ સોલ્ટ એન્ડ મરિન કેમિકલ ઈન્સ્ટિટ્યુટ દરિયાકિનારે ઊગતી વનસ્પતિમાંથી (Salicornia Brachaita) નમક મેળવવાની પદ્ધતિ વિકસાવી છે. આ પ્રકારના વનસ્પતિજ્ય નમકમાં સોલિયમ કલોરાઈડ ઉપરાંત બીજાં સતતેક તત્ત્વો/સંયોજનો હોય છે. આ મીઠાના વપરાશથી મીઠા દ્વારા લેવાતા સોલિયમનું પ્રમાણ ઓછું થઈ જાય છે. આ પદ્ધતિથી તૈયાર થયેલા મીઠાની મહદૂઅંશે નિકાસ થાય છે અને આપણા બજારમાં તે ‘સલોની’ નામે મળે છે. સામાન્ય મીઠા કરતાં તેની કિંમત ઘણી વધારે હોય છે તેમજ તેને મેળવવા માટે થોડો શ્રમ પણ માગી લે છે.

વિશ્વમાં દર વર્ષ છાય્યીસ કરોડ ટન મીહું પક્વવામાં આવે છે, જેનો મહાત્મ હિસ્સો અમેરિકા, ચીન, જર્મની, ભારત અને કેનેડાનો છે. વિશ્વમાં ભારતનો હિસ્સો લગભગ નવ ટકા છે. આપણા દેશમાં ગુજરાત ઉપરાંત રાજસ્થાન, તમિણનાદુ, મહારાષ્ટ્ર, આંધ્રપ્રદેશ, કર્ણાટક અને ઓડિશા રાજ્યોમાં મીઠાનું ઉત્પાદન થાય છે. ગુજરાતમાં લગભગ પાંચ લાખ લોકો આ ઉદ્યોગમાં રોકાયેલા છે અને દેશનું ૭૬ ટકા મીઠાનું ઉત્પાદન કરે છે. ઉત્પાદિત બધું જ મીહું આપણે ખાઈ જતા નથી. અરે! તેનો ફક્ત દશેક ટકા હિસ્સો જ ખાવા માટે વપરાય છે. ગરમ પ્રદેશમાં પરસેવો વધુ થાય છે માટે શરીરને મીઠાની જરૂરિયાત વધારે હોય છે તેથી લોકોને વધુ મીઠાવાળા ખોરાક ખાવાની આદત હોય છે. તહુપરાંત પ્રાણીઓના કોષ કરતાં વનસ્પતિના કોષમાં મીઠાનું પ્રમાણ ઓછું હોય છે માટે શાકાહારી વ્યંજનોમાં મીઠાનું પ્રમાણ થોડું વધારે રાખવામાં આવે છે.

દરિયાના પાણીનું સતત બાણીભવન થતું જ રહે છે. બાણીભવનથી સમુદ્રમાં ક્ષારનું પ્રમાણ પણ વધે છે. સાગરમાં ઠલવાતું નદીનું મીહું પાણી અને વરસાએ દરિયાની ખારાશને સંતુલિત રાખે છે. હવે એક અંતિમ પરિસ્થિતિ વિચારીએ જેમાં નદી પરના બંધોને લીધે મીઠા પાણીનું એક પણ ટીપું સાગરમાં ન ભળું હોય પણ બાણીભવન તો ચાલુ જ રહે. આ પ્રક્રિયાને કારણે રનાકર વધુ ને વધુ ખારો થતો જશે અને એક સમયે ચોમાસા સિવાયની ઋતુમાં આખા મહાસાગરનું સ્વરૂપ કંચના સરેદ રણ જેવું થઈ જશે. પૃથ્વીના આવરણનું સમતુલન ખોરવાઈ જશે અને એક નવી જ પરિસ્થિતિ જન્મ લેશે.

મુનશીની સામાજિક નવલક્ષયાઓ

કનૈયાલાલ મુનશી

શ્રી કનૈયાલાલ મુનશીના અવસાનની અર્ધશતાબ્દીએ એમની સામાજિક નવલક્ષયાઓનું પુનઃસ્મરણ કરીએ. સમર્થ સાહિત્યકાર ક. મા. મુનશી(૧૮૮૭-૧૯૭૧)ને ભલે આપણે ઐતિહાસિક અને પૌરાણિક નવલક્ષયાઓ તથા નાટકોથી વધારે પરિચિત હોઈએ, સત્ય એ છે કે ખુદ મુનશીને પોતાની ઓળખાં (Self Realisation) પોતાની શરૂઆતની નવલક્ષયાઓથી થઈ હતી. એ કથાઓની સફળતાએ આ કાયદાશાસ્ત્રીને સાહિત્યનો નશો ચડાવ્યો એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી. એમની પહેલી નવલક્ષયા ‘વેરની વસૂલાત’ હતી અને એણે ૪

મુનશીને આત્મશ્રદ્ધા પૂરી પાડી. પ્રા. મધુસૂદન પારેખે લખ્યું છે તેમ, ‘વેરની વસૂલાત’ની અત્યંત લોકપ્રિયતાએ મુનશીની કલમને પાનો ચડાવ્યો.

કેવી હતી ‘વેરની વસૂલાત’ની લોકપ્રિયતા ?

‘ગુજરાતી’ પત્રના સહતંત્રી અંબાલાલ જાનીએ આ પત્ર માટે ચાલુ વાર્તા લખવા મુનશીને અનુરોધ કર્યો. મુનશીએ ‘વેરની વસૂલાત’ લખવા માંડી અને એ જેમ જેમ ધારાવાહી સ્વરૂપે પ્રગટ થતી ગઈ તેમ તેમ પંકતી ગઈ. ‘વેરની વસૂલાત’ની તનમન (એક પાત્ર જેને કથાનાયક પ્રેમ કરે છે) પર મુનશીના વૃદ્ધ સોલિસિટર કાકા જમિયતરામ અને એવા બીજા અનેક મોહી પડ્યા. એ વાર્તાને સૌથી વિશેષ માન અપાવનાર તો એક ભિત્રપત્ની નીકળ્યાં. મુનશી લખે છે ‘...એને છેલ્લા દઢાડ જતા હતા. વાર્તા વાંચ્યા પહેલાં, વખત છે ને મૃત્યુ આવે તેથી એ ભિત્ર મારી પાસેથી એ વાર્તાના બાકીના ભાગની હસ્તપ્રત લેવા આવ્યા !’

‘વેરની વસૂલાત’ સમકાળીન નવલક્ષયાઓ કરતાં વધુ વાસ્તવિક, વધુ ભાવનામય અને વધુ ઊર્મિપ્રધાન છે. અલબત્ત આદર્શ રાજ્યતંત્ર, આદર્શ સમાજ, આદર્શ પ્રેમ વગેરેનું નિરૂપણ અહીં કાંઈક ‘સરસ્વતીચન્દ્ર’ને અનુસરીને થયું છે અને ‘સરસ્વતીચન્દ્ર’ જેટલું ઊંડાણ એમાં નથી, પરંતુ કથાની ગતિ ‘સરસ્વતીચન્દ્ર’ કરતાં ખૂબ વધારે છે.

એ ગતિ કે જે પછીથી મુનશીનું મુખ્ય લક્ષ્ણ બનવાની હતી - ત્વરિત કથાપ્રવાહ.

‘વેરની વસૂલાત’ ૧૯૧૪માં પ્રગટ થઈ તો ‘કોનો વાંક ?’ ૧૯૧૫માં આવી. પોતાની ફાઈલમાં એક ભિત્રની પત્રી બાલવિધવા થઈ એનાં દુઃખોની ઊરી છાપ મુનશીના મન પર પડી; એમાંથી આ કૃતિ જન્મી છે. શિક્ષિત પરંતુ નિર્બન્ધ મનના યુવક મુચકુંદ અને દુઃખો જીવી જીવીને પોલાદી મનોબળ કેળવનારી એક વિધવા તેમજ

તેમના સંબંધને સંદર્ભે નિરૂપાયેલાં અન્ય પાત્રો એટલાં તો સુરેખ છે કે શિથિલ પાત્રાલેખનના એ યુગમાં વાચકોને તરત અસર થઈ ગઈ. પરિણામે ‘કોનો વાંક?’ને પણ ‘વેરની વસૂલાત’ જેવી જ સફળતા સાંપડી. મુનશીએ આ નવલકથામાં નારીના અધિકારની અને એના સ્વાતંત્ર્યની જે વાત કરી છે તે તો આજે પણ એટલી જ પ્રસ્તુત છે.

મુનશીએ ‘કોનો વાંક?’માં લગ્નનો આદર્શ નિરૂપ્યો હતો તો ‘સ્વભાવાની સ્વાતંત્ર્ય આંદોલનના સંદર્ભમાં ગુજરાતી યુવાનોનો આદર્શ અને વાસ્તવ નિરૂપવાની એમની કોશિશ હતી. કથાનો નાયક સુદર્શન સ્વખસેવી છે. મા ભારતીને ગુલામીની પકડમાંથી છોડવવાનાં સપનાં જુએ છે, આજુબાજનાં યુવક-યુવતીઓમાં પ્રવર્તતી ઉચ્છૃંખલતા જોઈ દુભાય છે; પરંતુ આખરે કશી જ દેશસેવા નથી કરી શકતો ! ગુજરાતી યુવકોને ભાવનાશીલતા ભાવતી નથી પરંતુ વાણિજ્યવૃત્તિ એ જ એમનું પ્રધાન લક્ષ્ણ છે એવું એક આર્ધ છતાં વાસ્તવિક નિરૂપણ અહીં મળે છે. આ નવલકથા આજના (અને સદાકાળના) ગુજરાતી યૌવનને સ્વ-પરિચય માટે અત્યંત ઉપયોગી બને એમ છે.

મુનશીની છેલ્લી મૌલિક અને સામાજિક-રાજકીય નવલકથા ‘તપસ્વિની’ દેશના સ્વાતંત્ર્યસંગ્રહમના બે-એક દાયકાની પીઠિકા પર એક મહાનવલ સર્જવાની એમની કોશિશનું ફળ છે. અસંખ્ય પાત્રો, પરિસ્થિતિઓ અને વૈચારિક આંદોલનોને ખબે ઊંચાઈને લાંબી (આશરે, ૧,૧૦૦ પાનાંની) મજલ કાપવાની હોડ અહીં એમણે માંડી છે. એમને પોતાને સદાય પ્રિય એવી પ્રેમ અને લયની વિભાવના વેડ એક પરિણિત સ્ત્રી અને એક વિધુર પુરુષના પ્રેમની કથા અહીં છે. (જૂના જમાનામાં ઊછરેલા વાચકો— એ બંનેને તરત ઓળખી જશે !) ભરતને માટે કર્દ દાર્શનિક પ્રવૃત્તિ ઉત્તમ ગણાય એની મુંજવાશમાં અથડાતા એક યુવકની કથા અહીં છે. ચમત્કારિક દૂરદર્શિ (કે દિવ્યદર્શિ) ધરાવતી એક યુવતી દ્વારા પોતાની આસપાસના લોકોનાં જીવન ઉજાળવાની કથા છે તો સાચ્ચવાદી આંદોલન દેશને માફક નહીં આવે એવી પોતાની માન્યતાનો પ્રચાર પણ અહીં છે. સત્તાને ખાતર રાજકારણીઓના કાવાદાવા પણ પ્રસ્તુત થયા છે. ટૂંકમાં, મુનશીએ અસંખ્ય કથા-ગણ અહીં નિરૂપ્યા છે. એ સાથે જ, ‘કકાની શશી’ વરોઝમાં પ્રારંભ પામેલી અને હવે પીઠ થઈ ચૂકેલી રસ-વૃત્તિ અહીં જે રસિકતા સર્જ છે તે વાચકને આટલી મોટી કૃતિ પણ એકીબેઠકે નહિ તોય સતત વાંચી જવા મેરશે.

જેવી નિરાળી આ સામાજિક નવલકથાઓ છે એવી જ અજબ મુનશીની નવલિકાઓ છે. એ પણ કેવી અસરકારક છે તે નિરૂપતો એક પ્રસંગ જાગ્રતા જેવો છે, જે પ્રા. મધુસૂદન પારેખે મુનશીના જીવનચિત્રમાં નોંધ્યો છે.

ઈ. સ. ૧૮૧૨ની સાલમાં, ગુજરાતી સાહિત્યક્ષેત્રે ચીવટિયા અને ચોખલિયા ગણાતા એક સાક્ષરની આંગળીઓ ‘સ્ત્રીબોધ’ નામના માસિકનાં પાનાં ઝડપથી ફેરવી જતાં એકાએક અટકી. કોઈક ઘનશ્યામ વ્યાસ નામના લેખકની એક વાર્તા ‘મારી કમલા’ પર એમની નજર પડી. વાર્તાનું શીર્ષક વિચિત્ર લાગ્યું. આખી વાર્તા એ જીણી નજરે (અનુસંધાન ઉત્તમાપાને)

અશો અગિયારીને આંગાણે

સામાન્ય રીતે ધર્મસ્થાનોની કલ્યાના કરીએ ત્યારે કળા-ભરપૂર શિલ્પ-સ્થાપત્ય, ચહલ-પહલ, કોલાહલ, પ્રલંબ વિધિવિધાનો અને સૌંદર્યચ્છાદિત ઈષ્ટદેવનાં કલ્યાનો, શૃંગાર-સજાવટ, રસઝરતી સામ્રાજ્યી આદિનું સ્મરણ થાય; પરંતુ ભારતમાં જેમનું સૈકાઓ પૂર્વે ભાવભીનું સ્વાગત થયું હતું, દેશની દુઃખસરિતામાં સાકરની જેમ ભળવા તત્પર હતા તેવા સ્વભાવે શાંત છતાં રમુજ એવા પારસી બિરાદરોનાં ધર્મસ્થાનો સાદાં, સ્વચ્છ, શ્રદ્ધાપૂર્જ અને ગૌરવશાળી રહ્યાં છે. અનેક સાહસિક ઉદ્ઘોગવીરોએ, ખેલાડીઓએ, શિક્ષણવિદોએ, દેશસેવકોએ, વિજ્ઞાનીઓએ ભારતની સહિષ્ણુવૃત્તિના બદલામાં દેશનું નામ વિશ્વસ્તરે ઊંચું લાવવામાં અનન્ય ફાળો નોંધાવ્યો છે. આ સમયગાળામાં સધણું બદલાયું, દેશની સર્વતોમુખી પ્રગતિ થઈ, પારસીઓ આ દેશનું અભિન્ન અંગ બની રહ્યા અને સાથે સાથે પોતાની ધાર્મિક લાગણીઓ, પરંપરા અને દીતરિથાજોને અનુકૂળ અને વફાદાર રહીને વળગી રહ્યા - હા, કોઈનેય નુકસાન પહોંચાડ્યા વગર.

ઈરાનમાં આતશ પાઠશાહ(પવિત્ર અજિન)ની અવહેલનાને પગલે જ્યારે તેમના દસ્તૂરજી સાહેબો (મુખ્ય પૂજારીઓ-ધર્મગુરુઓ) પવિત્ર જ્યોતને જાળવીને દક્ષિણ ગુજરાતમાં ઠરીઠામ થયા ત્યારે તેમના અનુગામીઓ મોબદજી અને હબડજી વંશપરંપરાગત પદ સાચવી સાદી પૂજાવિવિમાં મદદ કરતા અને પવિત્ર ગ્રંથમાંથી વાયન કરતા. તેઓ ક્યારેય વિધિવિધાન કે ઉપદેશમાં ન માને. નવજોત (જોઠી), નૂતન વર્ષ નવરોજ કે લગ્નવિધિમાં પણ સાદાઈ જ હોય. જેમને દેવ જેમ ભજે છે તેમાં પણ કેટલી સરળતા ! પંચમહાભૂતનું એક તત્ત્વ - તે અજિન. સૂર્યિના સર્જનમાં કારણભૂત. પૃથ્વી પરના જીવનનું પોપકતત્ત્વ અને માનવ કે અન્ય જીવોના જન્મથી લઈ તે છેક મૃત્યુ સુધીનો સાથી તે અજિન. સાદી, સીધી, સરળ વાત. એટલાં જ સાદાં, સીધાં, સરળ તેમનાં મંદિરો - નામે અગિયારી. સૂર્યની પાવકજવાળાઓનું પ્રતીક અજિન એના ગર્ભગૃહમાં બિરાજે. તેની અંદર જ્યોતને ખ્રેષ્ટ સુખદાનાં લાકડાં, તેનાં છેર અને પરિણામે મળે છે પવિત્ર શેત રખિયા કે રાખ - જેને આ પ્રજા પોપચાં પર કે કપાળે હળવેકથી ઘસી કૃતાર્થ થાય. અશો(પવિત્ર) જરથુષ્ટ - પારસીઓના ધર્મસંસ્થાપકશ્રીને નમન કરે. દરેક પારસી - સ્ત્રી કે પુરુષ - માથું ઢાંકી શિસ્તબદ્ધ વર્તનસહ મંદિરપ્રવેશ કરે. આ પ્રાચીન ધર્મમાં અજિન સાથે શુદ્ધ, સ્વચ્છ જળનો અવિનાભાવિ સંબંધ છે. બંને તત્ત્વો શુદ્ધતાની છીડી પોકારે છે અને તેથી જ અગિયારીના પ્રવેશે-રવેશમાં જ હાથ ધોવાની સોઈ હોય છે. એ પરિસરમાં કુદરતી જળનો ઝોત અથવા કૂવો હોવો પણ જરૂરી ગણાય છે. દિવ્ય અંદર અજિનને અતર, આતશ કે અજાર પણ કહેવાય છે. આતશ દાદગાહ, આતશ આદરાન અને આતશ બહેરામ - આ ગ્રણ પ્રકારના

અજિન હોય છે જેને આધારે અગિયારીનાં નામ હોય છે. ૧૭૪૨થી ૧૮૮૪ દરમિયાન ગુજરાતના ઉદવાડા, નવસારી, સૂરત ઉપરાંત મુંબઈમાં કુલ ચાર આતશ બહેરામનાં મંદિર બન્યાં. ઉદવાડે તે ઈરાનશાહ આતશ બહેરામ તરીકે સ્થાપિત થયું. કેવું હોય છે. અગિયારીનું બાંધકામ ?

પ્રેમાળ પારસીસમુદ્રાય જેવાં જ સરળ એમનાં મંદિરો છે. લગભગ બધી જ અગિયારીઓ એકસરખી ચોક્કસ બાંધકામી ધરાવે છે. મંદિરનો મુખ્ય હેતુ અજિની સુરક્ષાનો હોવાથી આકમજોળને કોઈ સ્થાન નથી. એક સામાન્ય મકાન જેવી એ ઈમારતોમાં છજાનો મોખરાનો ભાગ સરખો જ હોય. નિશ્ચિત પ્રમાણભૂત ચોરસ ફ્લોર પ્લાન પ્રમાણે પરસાળ પછી તરત મોટું સભાગૃહ હોય. તેની બાજુમાં પેસેજ હોય તે ગર્ભગૃહ તરફ દોરી જાય. ગર્ભગૃહને 'કેલ્વો' અથવા 'લો' કહેવાય. તેમાં ઊંચા ચબૂતરા પર પવિત્ર અજિનનું સ્થાપન હોય જ્યાં માત્ર ધર્મગુરુઓ જ પ્રવેશી શકે. સરસ મજાની ઈરાની જાજમ પાસે ચઘપલ ઉતારી, લાકડાની ચાખડી પહેરીને તેઓ જીતર જાય. આ સ્થળ પર બે ડોમવાળું છાપદું હોય અને તે બંનેમાં અજિની ધૂમસેરોને પસાર થવા વેન્ટિલેટર્સ મૂક્યાં હોય. વળી, તેમાંથી વળતી ૨૪ કે કચરો અંદર ન પડે તેની કાળજી લેવાય. એક ખૂણે વંટ ટાંયો હોય જેને દિવસમાં પાંચ વાર રણકારવામાં આવે. અજિનેદેવ જેમાં બિરાજ્યા હોય તે જર્મનસિલ્વરનું કુંડા જેવું વાસણ હોય અને સાથે જર્મનસિલ્વરની ચાળણી હોય જેમાંથી ભસ્મ નીચે ભેગી થાય. બહારથી નીરખીએ તો મોટે ભાગે અગિયારીઓ સફેદ, ઓફ વ્હાઇટ, આદ્યા ગુલાબી કે ગ્રે રંગની ઈમારત હોય એવું લાગે. આધુનિક સમયમાં થતા ફેરફારોને બાદ કરતાં આ મંદિરોમાં આરસપહાડા વપરાયેલો જણાય છે. થોડાં જ પગથિયાં પછી દેખાય રોમન શૈલીના સંભોની હાર. સાઢી કુંભી ઉપર સ્થિત થાંભલાના ઉપરના ભાગે ભૌમિતિક ભાત સહિત પ્રાણીઓનાં કલાત્મક શિલ્પો ગોળ ફરતાં દેખાય. સામાન્ય રીતે ભૌંયતણિયું જ હોય - કદીક એકાદ માળ મળે પણ પ્રવેશ પાસે અને અગાશીએ કઠેડા દેખાય. ઈરાનની પ્રાચીનતમ અગિયારીના ભજનાવશેષો બીજી-નીજી સદીનો ઈતિહાસ કહે છે : ફાયર ટેમ્પલનાં લક્ષણો મુજબ તેના ગુંબજો પવિત્ર અને સુરક્ષિત હોય. ગુંબજને ટેકવી રાખનાર સંભોનું મહત્વ છે એમ પુરાતત્વવિદો કહે છે. પારસી સાહિત્યમાં મળતી નોંધ મુજબ ગોખાદ (ગુંબજ) રોડાં, પચ્ચર, કંકરેટથી બનતા. કેટલાક અવશેષોમાં 'ચાર કમાન'નું મહત્વ છે. કોઈ ફાયર ટેમ્પલને લોકો મોનેસ્ટ્રી પણ કહેતા. અજહર બૈજાનના બાકુમાં કિલ્લેબંધ મંદિર મળી આવ્યાં છે. તહેરાનના અજિનમંદિરની સંરચના અસલ ઈરાનિયન છે.

ભારતમાં ચેન્નાઈમાં ગોથિક શૈલીના બે પ્રવેશદ્વારવાળું બેઠા ઘાટનું સફેદ મંદિર છે. ફોર્ટ - મુંબઈની અગિયારીમાં પ્રવેશે 'લામાસુ' - સાધુનું પથ્થરનું શિલ્પ છે. જેમાં ધડ પશુનું અને માણ્યુનોંઢું માનવીનું છે. ગળે, માથે, હાથે જીડી કોતરણી છે. મુંબઈની 'દાઢી શેઠ અગિયારી લેન' આસ્થાળું ઝોરોઝ્ઝિયનને સંતોષ આપાવે છે. અમદાવાદ-વડોદરાના પારસીઓ માટે પણ 'અઠેદ્વારકા'નો ઓડકાર ખવડાવતી અગિયારીઓ છે; તો ઉદવાડાને પારસીઓના કાશીનું બિરુદ્ધ મળે છે. એમાં તેરસો વર્ષોથી અંદર અજિન

આગામી કાર્યક્રમો

શ્રી ભર્દુંકર વિદ્યાદીપક જ્ઞાન-વિજ્ઞાન વ્યાખ્યાનશ્રેણી

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ દ્વારા મે મહિનામાં નીચે મુજબના કાર્યક્રમો ઓનલાઈન યોજવામાં આવ્યા છે. દરેક કાર્યક્રમ સાંજના ૫.૩૦ વાગ્યે જોઈ શકશો.

❖ ૮ મે, ૨૦૨૧, શનિવાર : સાંજના ૫-૩૦

વિષય : દાંડીકૂચ : એક શબ્દયાત્રા (સંવાદરૂપે)

વક્તા : દીપિત્ત જોશી અને સુભાષ પ્રકાશભાઈ

❖ ૧૫ મે, ૨૦૨૧, શનિવાર : સાંજના ૫-૩૦

વિષય : અહો જીવનમંચ ! અહો રંગમંચ ! (પુનઃ પ્રસારણ)

વક્તા : અર્યન ત્રિવેદી

વિશ્વકોશ લલિતકલાકેન્દ્ર

❖ ૨૨ મે, ૨૦૨૧, શનિવાર : સાંજના ૫-૩૦

વિષય : લોકડાઉન અને કાવ્યગાન (લોકડાઉન દરમિયાન ગવાયેલાં સ્વરાંકનો)

વક્તા : અમર ભંડ

f (ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ), **YouTube** (Gujarat Vishvakosh Trust)

વોટ્સઅપ ઉપર આની લિંક મુકવામાં આવે છે. વોટ્સઅપમાં જોડાવા માટે આ મો. નંબર ૮૮૮૮૦૪૨૬૮૮ પર મેસેજ કરીને જોડાઈ શકશો.

(ઉત્તમા પાનાનું ચાલુ)

પ્રજ્વળે છે. એ વિશાળ મંદિરના પ્રાંગણમાં ઊંચી પારસી ટોપી સાથેના લામાસુ દર્શન દે છે. સંજાણ બંદરે પહોંચેલી મૂળ પવિત્ર શ્રેત રાખ અહીં છે. આ સિવાય એક ઈસ્ટર્ન ઈરાનિયન શિલ્પ મળી આવ્યું છે જે મુખ્ય દસ્તરજીનું હોઈ શકે. આજીવન શિક્ષક સુ. શ્રી. આરમાઈતીબહેન દાવરના મત મુજબ તો ‘ભારતે આ પવિત્ર અભિને સહર્ષ અપનાવી લીધો એ કોઈ ચમત્કારથી કમ નથી.’

— સુધા ભંડ

(ઉત્તમા પાનાનું ચાલુ)

વાંચી ગયા. એમની આંખોમાં ચમક આવી. આ નવો લઘનારો છે કોશ ? જૂનામાં તો કોઈ આવું લખે એવા નથી. ‘મારી કમલા’ ગુજરાતી વાર્તાસાહિત્યમાં નવી જ લીટી પાડનારી લાગી. તેમને અજ્ઞપો થયો. પ્રયત્ન કરીને ‘સ્ત્રીબોધ’માંથી એ લેખકની ભાષ કઢાવી. એને શોધતા એની ઓરડીએ જઈ પહોંચ્યા અને મુક્ત કંઠે એ લેખકને ગુજરાતી સાહિત્યમાં આવકાર આપ્યો. આ સાક્ષર તે આપણા દુરારાય મનાયેલા વિવેચક નરસિહરાવ દિવેટિયા અને ‘ધનશ્યામ વ્યાસ’ તે અલબત્ત, કનૈયાલાલ મુનશી.

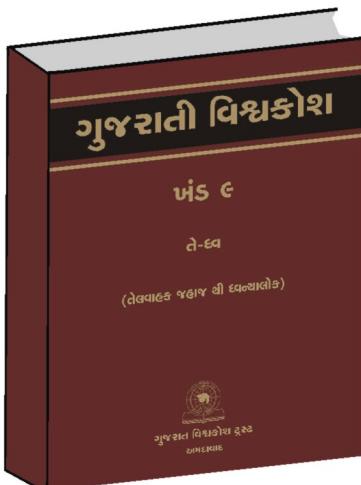
— યશવંત મહેતા

ગુજરાતી બાળવિશ્વકોશ (ભાગ ૧થી ૧૦)

ગુજરાતી બાળવિશ્વકોશની દસ ગ્રંથોની શ્રેણીમાં ૨,૩૫૦ લેખો, ૭૨૨ ચરિત્રો, ૬,૧૭૬ ચિત્રો, ૧૫૮ નકશાઓ અને ૪૧ જેટલા આલેખોનો સમાવેશ થયો છે.

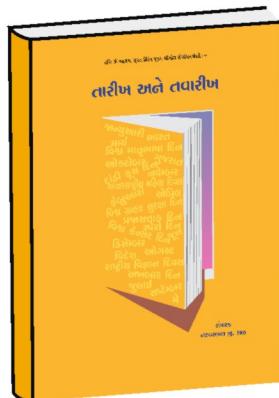
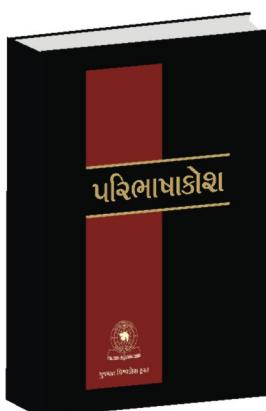
આ દસ ગ્રંથની કુલ પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨,૬૯૨ છે.

જેણી કુલ કિંમત ₹ ૫૦૦/- રૂ. છે,
જે ₹ ૭,૧૮૫/- રૂ. માં મળશે.

**ગુજરાતી વિશ્વકોશ
ગ્રંથશ્રેણી ૧થી ૨૫ ગ્રંથોની
કિંમત ₹ ૨૭,૬૦૦ છે,
જે ₹ ૨૦,૬૨૫માં મળશે.**

પરિભાષાકોશ
કિંમત ₹ ૪૦૦/-
જે ₹ ૩૦૦માં
મળશે.

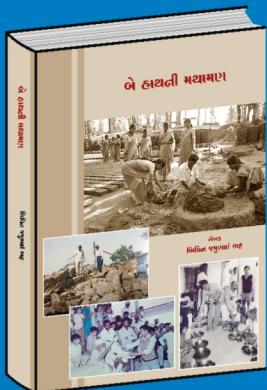

**તારીખ અને તવારીખ
કિંમત ₹ ૬૦૦
જે ₹ ૪૫૦માં મળશે.**

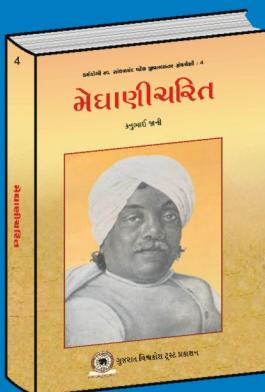
RNI No. GUJGUJ/1998/4459. License to post without Prepayment No. PMG/NG/111/2021–2023. valid upto 31/12/2023. at Ahd PSO On 5th every month under postal Regd. No. GAMC 1375 2021–23 issued by SSP Ahmedabad-9. Valid Upto 31–12–2023

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટનાં પ્રકાશનો

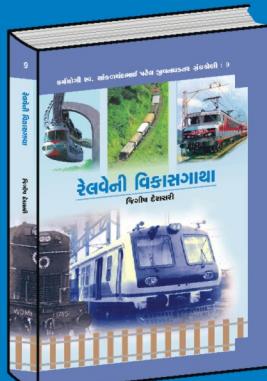
કર્મયોગી સ્વ. સાંકળયંદભાઈ પટેલ જીવનઘડતર ગ્રંથશ્રેણી દ્વારા પ્રકાશિત પુસ્તકો

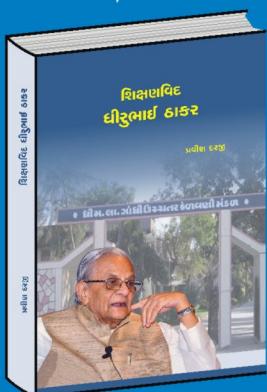
બે હાથની મથામણ.
લે. બિપિન જમુભાઈ ભંડ,
કિ. રૂ 200/-

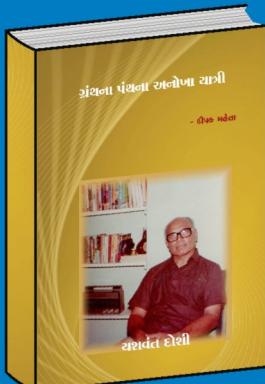
મેધાષીચરિત
લે. કનુભાઈ જાની, કિ. રૂ 80/-

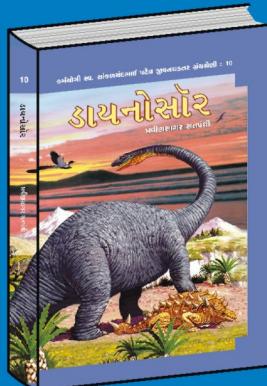
રેલવેની વિકાસગાથા
લે. જિગીધ દેરાસરી,
કિ. રૂ 100/-

શિક્ષણવિદ ધીરુભાઈ ઠકર
લે. પ્રવીષ દરજી, કિ. રૂ 80/-

ગ્રંથના પંથના અનોખા યાત્રી
યશવંત દોશી
લે. દીપક મહેતા, કિ. રૂ 80/-

ડાયનોસોર
લે. પ્રવીષસાગર સત્યપંથી,
કિ. રૂ 100/-

